

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Bakalářská práce

Cenzura činoherního repertoáru Národního divadla za
nacistické okupace

Censorship of the National Theatre's drama repertoire during
the Nazi occupation

Menclová Anika, DiS.

Praha 2023

Vedoucí práce: PhDr. Barbara Topolová, Ph.D.

Poděkování

Mé poděkování patří především mé vedoucí práce, paní PhDr. Barbaře Topolové, Ph.D., za užitečné rady, pomoc, připomínky, vstřícnost a trpělivost. Dále bych ráda poděkovala i ostatním akademickým pracovníkům katedry divadelní vědy za vřelý přístup a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum: 27. 5. 2023

Menclová Anika

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá cenzurou činoherní dramaturgie v době nacistické okupace se zaměřením na repertoár činohry Národního divadla v Praze. Soustředí se na kulturně politické postoje a zásahy nacistů do divadelnictví. Dále vysvětluje mechanismus cenzury, vytváření seznamů povolených a zakázaných her a popisuje tematiku dramát, která byla nežádoucí. Činoherní repertoár Národního divadla je popsán podle divadelních sezón a pozornost je věnována uváděným autorům a změnám způsobených cenzurním nařízením. Poslední kapitola vyobrazuje konkrétní příklady inscenací činohry Národního divadla z roku 1939, které byly problematické a podléhaly komplikovanému cenzurnímu zásahu.

Klíčová slova

cenzura, divadlo, nařízení, zásahy, dramatika, protektorát, Národní divadlo

Abstract

This bachelor thesis explores the censorship of dramatic productions within the repertoire of the National Theatre in Prague during the Nazi occupation. The thesis focuses on the cultural-political attitudes of the Nazi regime, as well as their interventions in the theatre industry. In addition, it provides an explanation of the censorship mechanism, including the creation of lists of permitted and forbidden plays, and describes the themes of plays that were deemed undesirable. The National Theatre's dramatic repertoire is analysed according to the theatre season, with particular attention given to the authors featured and the changes implemented due to censorship regulations. The final chapter provides specific examples of National Theatre productions from 1939 that were problematic and subject to elaborate censorship interventions.

Key words

censorship, theatre, regulations, interference, dramatics, protectorate, National Theatre

Obsah

Úvod	7
1. Divadelní kultura v Protektorátu Čechy a Morava	8
1.1. Zásahy nacistické moci do českého divadelnictví	8
1.2. Perzekuce divadelníků	10
2. Mechanismus divadelní cenzury za nacistické okupace	12
2.1. Problematika divadelního umění z pohledu cenzury	14
2.2. Orgány zodpovědné za řízení cenzury	15
2.3. Seznamy zakázaných a povolených her	18
2.4. Provádění cenzury	20
2.5. Důvody cenzurních úprav a zákazů her a autorů	22
3. Cenzura činoherní dramaturgie Národního divadla	23
4. Cenzura dramát vybraných inscenací činohry Národního divadla z roku 1939	28
4.1. Nerealizovaná inscenace <i>Posel</i> (Viktor Dyk)	29
4.2. Cenzurní zásah do dramatu <i>Masky</i> (Emil Synek)	31
4.3. Cenzurní zásah do dramatu <i>Jánošík</i> (Jiří Mahen)	34
4.4. Cenzurní zásah do dramatu <i>Příklady táhnou</i> (Jan Snížek)	36
4.5. Specifikum inscenace <i>R.U.R.</i> (Karel Čapek)	37
Závěr	39
Seznam obrazové dokumentace	40
Soupis pramenů	40
Soupis sekundární literatury	41

seznam použitých zkratk

MLO – Ministerstvo lidové (národní) osvěty

ND – Národní divadlo

NKR – Národní kulturní rada

ÚCK – Ústřední cenzurní komise

ÚŘP – Úřad říšského protektora

Úvod

České divadlo se ocitlo v době nacistické okupace ve spárech ideologické moci, která chtěla změnit a přetransformovat celý život v Československu podle svých cílů a představ, aby dosáhla rozšíření německého státu a celkové germanizace prostoru. Jedním z nástrojů, který tomu měl dopomoci, bylo mj. řízení kultury a zavedení cenzury. Divadlo představovalo pro nacisty komplikované odvětví kvůli hůře kontrolovatelné, přítomné a proměnlivé formě. Proto se jim nedařilo ho ve všech ohledech zcela ovládnout.

Zásahy do struktury divadelní sítě, např. zřizování různých úřadů, vytvářely tlak na divadla a tvůrce, protože ohrožovaly jejich holou existenci. Divadlo se totiž stalo jednou z posledních možností, jak promlouvat k obyvatelstvu, demonstrovat vlastenectví, vyjadřovat společensko-politický postoj a udržet si tak poslední zbytky svobody, která ještě zbývala. Češi nahradili kulturou svůj ztracený politický prostor, v němž se mohli intenzivně realizovat.¹ Největšími zbraněmi divadla byla dramaturgie a inscenační interpretace. Cenzuroval se totiž veškerý tisk, vč. divadelních her, které bývaly často výchozím bodem inscenačních tvarů. Konečná podoba inscenací se mohla odlišovat od předem schválené verze, a proto do divadel neustále docházeli policejní úředníci, jež dohlíželi na zachování předem dohodnuté formy. Cenzurní opatření byla mnohdy radikální i nesmyslná, protože řízením cenzury byli pověřováni i lidé, kteří ne vždy zcela rozuměli divadlu, a navíc sami pracovali pod velkým tlakem. Cílem bylo převychovat obyvatelstvo, zabavit ho preferovanými nenáročnými kusy a odstříhnout protektorát od jakéhokoliv spojení se zahraničními nepřáteli Třetí říše, kteří vyzdvihovali jiné myšlenky a ideály než nacistické Německo.

Národní divadlo si během okupace stále zachovávalo pozici symbolu, který měl být příkladem ostatním protektorátním scénám. Nacisté si tohoto postavení byli vědomi, a proto se snažili jeho potenciál a tvůrce zneužívat, např. při vystupování na propagandistických akcích. Cílem této práce je vysvětlit pozici divadelního umění v době okupace, popsat mechanismus cenzury s konkrétními příklady na repertoáru činohry Národního divadla v rámci protektorátního kulturně-politického dění a nastínit tlak a sílu různých nařízení, která se divadelnictví a jejich představitelů dotýkala. Toto odpovídá i struktuře práce, v jejíž poslední kapitole byly zpracovány informace z Národního archivu v Praze, z Divadelního archivu Národního divadla v Praze a z Archivu hlavního města Prahy.

¹ Kovaříková, Olga. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Alena Míšková, Ph.D. s. 29.

1. Divadelní kultura v Protektorátu Čechy a Morava

Druhá světová válka a nacistická okupace výrazně zahýbaly s životem v Československé republice. Otřes zasáhl nejen naději a víru obyvatel, ale i celý politický systém, hospodářský a ekonomický průmysl, školství a veškerá odvětví umění včetně divadelní kultury. Vývoj českého divadelnictví se však ani přes události způsobené německou okupační mocí v letech 1938–1945 nepozastavil.

Samostatnost československého státu oprostila divadelní tvůrce od problematiky prosazování českého jazyka a vlastenectví. Pozornost byla upřena především k uměleckým a perspektivním hodnotám děl, jimiž už nebylo potřeba bránit vlastní národ a obhajovat tak jeho pozici. Po uplynutí dvaceti let se ale stabilní základy československé kultury opět staly štítem proti prosazování cizí ideje na úkor té vlastní a těžce prosazované. Nadvládu rakousko-uherské monarchie začala po poměrně krátkém období demokracie nahrazovat nadvláda nacistického Německa, které se snažilo podmanit si slabší státy k rozšíření svého území. V roce 1938 začalo své plány postupným nátlakem uskutečňovat a československý stát a jeho kultura se tak znovu ocitly v boji o své přežití.²

1.1. Zásahy nacistické moci do českého divadelnictví

Nacisté zpočátku přislíbili české kultuře autonomii, její řízení měli na starosti především čeští úředníci (stejně jako např. Ministerstvo školství a národní osvěty).³ Prioritou okupační moci byla v prvních dvou letech protektorátu zbrojní výroba a využití českého průmyslu pro německé válečné hospodářství.⁴ Nacisté postupně vytvářeli psychický nátlak a otevřený teror, kterým ohrožovali nejen české národní zájmy.⁵ Kulturní autonomie tedy zcela neplatila. Po zřízení Úřadu říšského protektora spadala otázka umění a divadla pod čtvrté Oddělení pro kulturu, které bylo sice oficiálně zamýšleno jako správa německého kulturního života v protektorátu, ale jeho práce přesahovala i do správy českého kulturního života.⁶

Nacisté měli o divadle a jeho realizaci vlastní představu, která vycházela z preferencí a přesvědčení jejich vůdčí osobnosti, říšského kancléře Adolfa Hitlera. Jeho nenasytná potřeba ohledně rozšíření Německa a vlastní moci korespondovala s touhou po

² Srba, Bořivoj. *O nové divadlo*. Nástup nových vývojových tendencí v českém divadelnictví v letech 1939–1945. Praha: Panorama 1988, s. 11–13.

³ Mohn, Volker. *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Přeložil P. Dvořáček. Praha: Prostor, 2018. s. 19. Obzor, sv. 98. ISBN 978-80-7260-372-5

⁴ Mohn, 2018, s. 20.

⁵ Srba, Bořivoj. *České divadlo za nacistické okupace a druhé světové války (1939–1945)*. In: *Dějiny českého divadla/IV*. Praha: Academia, 1983, s. 440.

⁶ Mohn, 2018, s. 19–20.

monumentálnosti, která se otiskovala i do „správného“ pojetí divadelního umění.⁷ Moderní formy pro něj byly neuchopitelné a tudíž i nebezpečné (nejen proto, že v inscenacích některých takto laděných scén se otevřeně nacismus a fašismus kritizoval). Získaly proto označení „*Entartete Kunst*“, tedy zvrhlé umění. Neexistoval zcela jasný a konkrétní způsob, jakým by se tyto formy daly kontrolovat a regulovat. Spousta avantgardních scén na českém území a jejich představitelů, jež experimentální směry rozvíjeli, muselo svoji činnost ukončit ještě v období druhé republiky, kdy se teprve pomalu začínala stahovat mračna nad další budoucností československého státu. Bezútesné podmínky začaly prohlubovat nestabilitu celé divadelní kultury a její tvůrci, kteří otevřeně vyjadřovali svůj nesouhlas s aktuálním politickým děním a přebudováváním české divadelní struktury ve prospěch radikální propagandy, byli pronásledováni a zatýkáni. S těmito restrikcemi se ale potýkaly mnohé, ne-li všechny české scény v protektorátu.

Česká divadla a jejich soubory se ocitly v pozici loutek, se kterými bylo manipulováno dle momentální potřeby. Často proto měnily místa působení, scény byly souborům odebrány a předávány souborům jiným nebo byly rušeny⁸. Některé scény, jako například Stavovské divadlo v sezóně 1939/1940, byly převedeny na německé. V Praze působila instituce Pražského německého divadla (*Deutsches Theater in Prag*), pod kterou spadalo Nové německé divadlo (*Neues Deutsches Theater*, dnešní Státní opera), Německá činohra (*Deutsches Schauspielhaus*, dnes Stavovské divadlo) a Malá scéna (*Kleine Bühne*)⁹ přejmenovaná roku 1941 na Komorní scénu (*Kammerspiele*), jež byla koncipovaná jako druhá scéna Nového německého divadla (Státní opery).¹⁰ Nacisté chtěli umocnit svou propagandu a k jejímu posílení využili i německou divadelní kulturu v protektorátu.¹¹

⁷ Janoušek, Pavel. Výchozí situace. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022, s. 24–25. ISBN 978-80-200-3377-2

⁸ Mezi zrušené scény patřilo například Osvobozené divadlo (kterému byla odebrána koncese ještě za druhé republiky v roce 1938), Divadlo D. E. F. Buriana (1941), Divadlo Anny Sedláčkové (1942) (Srba, 1988, s. 30).

⁹ *Kleine Bühne. European theatre architecture. Databáze divadel / Divadelní architektura* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.theatre-architecture.eu/cs/databaze.html?filter%5Blabel%5D=&filter%5Bcity%5D=praha&filter%5Bstate_id%5D=0&filter%5Bon_db%5D=1&filter%5Bon_map%5D=1&searchMode=&searchResult=&page=4&theatreId=957

¹⁰ *Kleine Bühne. European theatre architecture. Databáze divadel / Divadelní architektura* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.theatre-architecture.eu/cs/databaze.html?filter%5Blabel%5D=&filter%5Bcity%5D=praha&filter%5Bstate_id%5D=0&filter%5Bon_db%5D=1&filter%5Bon_map%5D=1&searchMode=&searchResult=&page=4&theatreId=957

¹¹ Heinrich, Anselm. „Předsunutá hlídka naší kulturní vůle“ Pražská německá divadla 1939–1944. In: *Zatměno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018, s. 315. ISBN 978-80-200-2802-0

Divadelní síť se však neproměňovala jen v Praze¹², podobné zásahy se odehrávaly i na jihu a východě Česka (konkrétně např. v Českých Budějovicích, v Brně a dalších městech). V roce 1941 byly prohlášeny německé scény na českém území za říšská divadla.¹³ Nacisté totiž chtěli konkurovat české divadelní kultuře, kterou považovali za druhořadou. „*Divadlo mělo v Praze posílit ‚němectví‘, podpořit německý charakter města a regionu a inscenovat německou převahu.*“¹⁴ Pražská německá divadla podléhala berlínské správě a byla významně a pravidelně subvencována několika miliony říšských marek za sezónu, ačkoliv vydělávala prodejem vstupenek jen osm procent z hodnoty svých provozních nákladů.

1.2. Perzekuce divadelníků

S příchodem nacismu se mnozí divadelní tvůrci stali jeho obětí. Příčina spočívala v jejich tvorbě, smýšlení a národnosti, za kterou v mnohých případech zaplatili i životem. Nacistická moc si vytvářela vlastní šablony pro určování vhodných, poslušných a věrných typů lidí, kteří museli svým působením (a snad i vlastní existencí) naplňovat její ideu.

V první řadě bylo nutné zbavit se všech tvůrců židovského původu, ne-li je přímo zlikvidovat. Z tohoto důvodu se řada umělců uchýlila k emigraci dříve, než se stihl vybudovat protektorát. Dramatik František Langer¹⁵ emigroval do Francie a herec Hugo Haas¹⁶ do Ameriky. Mezi těmi, kteří hrůzným nacistickým činům z národnostních důvodů neunikli, byl i mladý režisér a herec Gustav Schorsch, který se divadelní tvorbě věnoval i v koncentračním táboře v Terezíně¹⁷, a Alfréd Radok. Ten byl v roce 1944 také poslán do koncentračního tábora, ze kterého se ale na rozdíl od Schorsche vrátil.¹⁸ Další obětí nacismu byl z rasových důvodů i významný scénograf František Zelenka¹⁹. Za svůj židovský původ nezůstal prakticky nikdo nepotrestán.

¹² V pražské divadelní síti existovalo vedle dvou oficiálních divadel (ND a Městského divadla) deset soukromých scén a dvě polokočovně: *Lidová scéna v Unitarii, Velká opereta, Nové divadlo, Divadlo Jára Kohouta, Divadlo Vlasty Buriana, Tylovo divadlo, Švandovo divadlo, Akropolis, Uranie, Pražské divadlo Míly Mellanové* (působící na scéně *Komorního městského divadla*) a polokočovně *Divadlo pražských předměstí a Okružní divadlo* (Srba, 1988, s. 180).

¹³ Ludvová, Jitka a kol. *Pražský divadelní almanach: 230 let Stavovského divadla*. 1. vyd. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, 2013, s. 160.

¹⁴ Heinrich, 2018, s. 319.

¹⁵ František Langer. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=463>

¹⁶ Hugo Haas. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/hugo-haas/>

¹⁷ Srba, 1983, s. 556–560.

¹⁸ Alfréd Radok. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/alfred-radok/>; Mikulová, 2022, s. 151.

¹⁹ Medailon scénografa a architekta Františka Zelenky. *Český rozhlas* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/medailon-scenografa-a-architekta-frantiska-zelenky-7995211>

Další perzekuovanou skupinou byli demokraticky a levicově smýšlející umělci, mezi něž patřili např. režiséři Jindřich Honzl a Antonín Kurš.²⁰ Také jim bylo znemožněno pracovat veřejně v uměleckém odvětví. Od poloviny třicátých let začala pod vlivem hrozícího nacismu vznikat i tzv. protifašistická dramatika²¹. Dramatici cítili potřebu vyjádřit se ve svých dílech k aktuálnímu politickému dění, které znamenalo nebezpečí a ohrožení československé demokracie a lidských práv a svobod. Mezi nejvýznamnější dramatiky této doby patřili Karel Čapek, Jiří Voskovec, Jan Werich a již zmíněný František Langer, kteří zaujali protifašistickou pozici. „*V období protifašistického boje měly Čapkovy hry prvořadý mobilizační význam – po této stránce se jim nemohlo rovnat žádné jiné dramatické dílo na levici.*“²² Čapek už byl ke konci období druhé republiky těžce nemocný a protektorátu se nedožil. Jeho liberální postoj by však za okupace neobstál.²³

Represe a zatýkání postihlo i celou řadu dalších umělců. Dramatik a spisovatel Vladislav Vančura se stal obětí heydrichiády, stejně tak i herečka Anna Letenská.²⁴ Do koncentračního tábora se dostal i písničkář a herec Karel Hašler²⁵, v němž také zemřel, a již zmíněný E. F. Burian a jeho kolegové z *Divadla D.* S potížemi se ale potýkali i ti, kteří byli nacistickou mocí tolerováni, např. dramatik Vilém Werner.

V české divadelní obci byli ale neodmyslitelně i tací, jež se chtěli jakýmkoliv potížím s nacistickou nadvládou vyhnout přístupováním na jejich požadavky, „*at' proto, že chtěli pokračovat ve vlastní kariéře, chránit soubory a instituce kulturního života, anebo že chtěli vůbec uchovat zbývající prostor pro svobodnou uměleckou tvorbu a poslední zbytky kulturní autonomie.*“²⁶ Poslední skupinou byli nicméně ti, kteří se dobrovolně zúčastňovali oficiálních protektorátních akcí a produkcí a za socialismu patřili v Československu k hlavním aktérům nastavující nové stanoviska kultury.

²⁰ Srba, Bořivoj. *K historii fašistické perzekuce českého divadla v letech 1939–1945*. Otázky divadla a filmu I, Brno 1969, s. 144.

²¹ Scherl, Adolf. Činoherní divadlo v letech zápasů proti fašismu (1929–1939). In: *Dějiny českého divadla/IV*. Praha: Academia, 1983, s. 334.

²² Scherl, 1983, s. 336.

²³ Karel Čapek. *Aktuálně.cz* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/osobnosti/zaslouzili-umelci/karel-capek/r~e6f033fac0f411e3a1ef002590604f2e/>

²⁴ Vladislav Vančura. *Aktuálně.cz* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/osobnosti/zaslouzili-umelci/vladislav-vancura/r~fc365b1e425d11e4b269002590604f2e/>; Anna Letenská (Vinohrady). *Encyklopedie Prahy 2. Kulturně historické dědictví* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://encyklopedie.praha2.cz/pametni-deska/219-anna-letenska>

²⁵ Karel Hašler. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/karel-hasler/>

²⁶ Mohn, 2018, s. 54.

Od počátku protektorátu likvidovala okupační moc umělce a umělecké formy, které považovala za problematické a nežádoucí, a také jednotlivé scény a dramatiky, jejichž díla se věnovala nevhodným tématům. Profesionálních divadelních tvůrců, které postihlo zatčení nebo uvěznění, bylo asi 150.²⁷ Cílem nacistů byla přeměna a převýchova určité části obyvatel české národnosti včetně utlačování českého smýšlení pro rasově žádoucí přizpůsobení.²⁸ „Nacisté chtěli českého člověka zbavit opory v národním citění a strhávat [jej], aniž co pozoroval, do procesu germanizace a ruku v ruce s tím i pozvolna získávat pro myšlenku fašistické ‚Nové Evropy‘.“²⁹ Tomu mělo pomoci i divadlo.

2. Mechanismus divadelní cenzury za nacistické okupace

„Protektorátní režim totiž patřil k těm, které silně cenzurují veřejný život...“³⁰

Cenzura předznamenává vliv, moc, sílu a dohled nad daným děním. Jedná se o tlak, kterým se ohýbá vše dle předem stanovených cílů a ideálů. Cenzura se stala neoddelitelnou součástí kulturního života v protektorátu, protože byla pro nacisty velmi výhodným, ne-li klíčovým nástrojem k hubení všeho nežádoucího. Neznamena to však, že by byla v protektorátu nově zavedena. Existovala již mnohem dříve a její zaměření se měnilo dle aktuálních společenských a ideologických potřeb.

Zákony ohledně vykonávání divadelní cenzury existovaly již řadu let a zůstávaly i nadále v platnosti. V roce 1770 se oddělila divadelní cenzura od cenzury knižní, nicméně za počátek řízení profesionálního divadla je považován Bachův divadelní řád z roku 1850, který se aplikoval jak během první republiky, tak v meziválečném období a v době nacistické okupace. Divadelní řád obsahoval nařízení ohledně předběžné cenzury textů určených k inscenování a výslovně zakazoval zobrazovat na jevišti veškeré národnostní střety a sociální rozpory. Zákon dále nařizoval i předběžnou kontrolu samotných inscenací,³¹ posuzování způsobilosti divadelních budov, vydávání koncesí a vykonávání cenzury každého představení

²⁷ Srba, 1983, s. 442.

²⁸ Novotný, René. *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii. Theatrum historiae* [online]. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2013, č. 13, s. 167-219. ISSN 2571-0621

²⁹ Kovaříková, 2013, s. 170.

³⁰ Janoušek, Pavel. Úvod. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022, s. 17. ISBN 978-80-200-3377-2

³¹ Pokorná, Magdalena. V zájmu svobody a řádu. Literární cenzura v revoluci a neoabsolutismu. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. I. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015, s. 410. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR)

místní policií.³² Cenzura zůstala v rukou zemské politické správy, která také vydávala seznamy zakázaných her. Proces povolování jednotlivých představení byl v kompetenci policejních ředitelství, na venkově spadal pod okresní politickou správu. Jednalo se o „prostředek k politickým zásahům proti hrám ohrožujícím zásady buržoazního demokratického režimu a veličiny režimem hájené.“³³

V roce 1933 vstoupila v platnost norma zvaná „malý tiskový zákon“, která zakazovala šíření tiskopisů, jež napadaly tehdejší československý stát, jeho představitele, demokracii a celkově narušovaly klid a pořádek. To už ale byly zakázané i významné osobnosti a organizace, které se řadili k fašistickému či komunistickému hnutí. V roce 1936 vznikla poslední norma v zákoně o obraně státu z důvodu hrozícího válečného konfliktu a obsahovala nařízení, která by v případě branné pohotovosti vstoupila v okamžitou platnost. Jednalo se o zvláštní úpravu cenzury všech typů komunikace (tisk, telefony, telegramy, film a divadlo) a případné zavedení okamžité předběžné cenzury. Cílem bylo chránit stát a později se tak i vymezit kritice vlády. V září 1938 byla zavedena předběžná cenzura a její podoba se na několik měsíců ustálila z důvodu mobilizace způsobené podpisem Mnichovské dohody. Příslušným a odpovědným orgánem se stala Ústřední cenzurní komise, jež podléhala Ministerstvu národní obrany³⁴, koordinovala všechny státní cenzurní úřady a vydávala různé pokyny. Ty se týkaly zpravidla omezování politických témat, nevhodných komentářů proti Židům (zde však cíleně nedůsledně) a otevřeně protinacistických a komunistických výroků.³⁵

Nacisté si byli vědomi síly komunikačních médií a chtěli si je podmanit z důvodu převýchovy českého národa. Nařízení, která platila již v období druhé republiky, korespondovala v určité míře s jejich ideou, a proto na ně navázali. Znění jednotlivých nařízení přitom nebylo tak podstatné. Mnohem závažnější byl jejich výklad, který si nacisté přizpůsobili vlastním

³² Bachleitner, Norbert. Die Theaterzensur. In: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. 1. vydání. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag GmbH & Co. KG, 2017, s. 240. ISBN 978-3-205-20502-9; Herman, Josef. Divadlo 1918–2018. *Divadelní noviny* [online]. [Cit. 21. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.divadelni-noviny.cz/divadlo-1918-2018-3>

³³ Obst, Milan. Činoherní divadlo od vzniku Československa do počátku hospodářské krize. In: *Dějiny českého divadla/IV*. Praha: Academia, 1983, s. 17.

³⁴ V disertační práci Olgy Kovaříkové se uvádí ministerstvo vnitra (Kovaříková, 2013, s. 38).

³⁵ Pavlíček, Tomáš. V zájmu republiky. Literární cenzura v době avantgardy a obrany liberální demokracie. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, sv. I*. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015, s. 709–713. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR); Janáček, Pavel. V zájmu národa. Literární cenzura v období krize liberalismu a eroze modernity. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, sv. II*. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015, s. 900–901. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR)

cílům.³⁶ Ihned po okupaci pověřila policie Svaz českých knihkupců a nakladatelů úkolem sestavit seznam nevhodných knih s marxistickým, protirišským či jiným zaměřením.³⁷ Těchto seznamů vyšlo během okupace ještě mnoho, ačkoliv se v posledních letech protektorátu už jen doplňovaly v závislosti na vývoji válečné a politické situace.

2.1. Problematika divadelního umění z pohledu cenzury

Divadlo představovalo pro nacisty složité médium. „*Bylo živým uměním a mohlo si udržovat určitou nezávislost na rozdíl od rozhlasu a filmu, protože ho nacisté viděli zejména jako prostředek k odpolitizování češtví, pokud se jeho tvorba ubírala bulvárním směrem.*“³⁸ Česká divadla čelila po podpisu Mnichovské dohody divácké krizi a bojovala o svou existenci. Představení se rušila, divadelní soubory zanikaly a herci přicházeli o angažmá. Možná i proto nacisté nebyli hned zpočátku v provádění divadelní cenzury tolik radikální. Během stabilizace této bezútěšné situace v roce 1940 však začala cenzura sílit, v této době již měla divadla opět zaplněná hlediště.³⁹

Divadelníci se záměrně soustředili ve své tvorbě na protinacistická témata a divadla se tak stávala místem demonstrace národního smýšlení. Nejúspěšnější dramata a inscenace byly ty, které ironizovaly a převracely přepjaté myšlenky a ideje, jež korespondovaly s nacistickými stanovisky. Apolitická dramata nabírala na své atraktivitě ve spojitosti s aktuálním děním, protože získávala nový význam. Dalšími velmi úspěšnými kusy se přirozeně stala díla oslavující český jazyk, českou krajinu a kulturu.⁴⁰ Divadlo tak pomáhalo obyvatelstvu protektorátu k přenesení se přes toto nelehké období.⁴¹

Struktura divadelnictví se během okupace ohýbala dle potřeb nacistů. Na základě vytvořených seznamů nežádoucí literatury a her se vyškrtávaly inscenace z repertoárů. Mimo přetváření divadelních souborů a přejmenovávání samotných scén, které byly převáděny na německé nebo rušeny, se změnil i způsob a forma inscenování a interpretace. Diváci tvořili důležitou

³⁶ Wörgebauer, Michael a kol. Úvod. Monografie o literární cenzuře v epoše mezi druhou a třetí revolucí knihy. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. I. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015, s. 45. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR)

³⁷ Janáček, 2015, s. 942.

³⁸ Menclová, Anika. *Cenzura činoherní dramaturgie za nacistické okupace*. Praha, 2022. Ročníková práce. Univerzita Karlova. Fakulta Filozofická. Katedra divadelní vědy. Vedoucí práce PhDr. Barbara Topolová, Ph.D., s. 11.

³⁹ Císař, Jan. *Přehled dějin českého divadla*. 2. vyd. Praha: AMU, 2006, s. 293. ISBN 80-7331-072-4

⁴⁰ Just, Vladimír. Konformisté, kolaboranti, nebo hráči s ohněm? In: *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018, s. 331. ISBN 978-80-200-2802-0

⁴¹ Jedličková, Blanka. Příklady soukromých divadel v protektorátu Čechy a Morava a jejich postavení v kultuře a společnosti. In: *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018, s. 343. ISBN 978-80-200-2802-0

součást výkladu her a jejich odezvy a reakce v hledištích byly sledovány za účelem provedení další restrikce (např. zákaz potlesku během představení⁴²). Nevhodné reakce v publiku se dokonce v některých případech staly důvodem pro zákaz daného dramatu.⁴³

Divadlo bylo (a stále je) charakteristické svojí pomíjivostí a přítomností, díky divadelním prostředkům a netextovým signifikacím mohlo vměstnat do inscenací jinotaje jako vyjádření názoru k okupaci a obejít tak předběžnou cenzuru. Vazba mezi hledištěm a jevištěm se během představení neustále proměňovala, byla ovlivňována různými okolnostmi a závisela na momentální (někdy předem nedefinované i improvizované) interpretaci umělců. Protože v publiku docházelo k mimotextovému porozumění, kontrolním úřadům se hůře zasahovalo.⁴⁴ Během okupace se rozvinula schopnost čtení mezi řádky. Jinotaje byly prostředkem „svobodného“ projevu, které mělo publikum v oblibě, protože v nich nalézalo útěchu. Jejich používání se však postupem času stalo komplikovanější kvůli všemožným kontrolám. Z tohoto důvodu se také začaly v divadlech prosazovat historické a konverzační hry, protože „pracovaly s nadčasovou každodenností, obyčejnějšími mezilidskými vztahy a konflikty“⁴⁵. Cenzura v těchto hrách nenalézala zcela jednoznačně nevhodná témata. Autoři i režiséri často zasazovali děj do jiného časového období a upravovali i místo děje. Diváci mj. získávali skrze divadlo i rozptýlení.⁴⁶

2.2. Orgány zodpovědné za řízení cenzury

Cenzura protektorátního divadla představovala poměrně komplexní regulaci, do níž byly zapojeny okupační i protektorátní úřady. Jejich kompetence a činnosti se mnohdy překrývaly, což do roku 1941 vedlo ke vzájemným konfliktům.⁴⁷ Okupanti se domnívali, že přeměna Čech a Moravy bude snadnou záležitostí. I proto byla ze začátku okupace české kultuře přislíbena autonomie.⁴⁸ Cílem nacistů ale bylo postupně snižovat uměleckou kvalitu českého kulturního života prostřednictvím restrikcí, aby byla na provinční úrovni. Záměrně se proto podporovala „méněcenná“ kulturní práce a bylo žádoucí, aby diváci navštěvovali německá představení.⁴⁹

⁴² Divadelní zprávy. *Časopis Národní a Stavovské divadlo*. Roč. 16, č. 11, 1938/9.

⁴³ Mezi tyto hry patřil *Červený mlýn* Viléma Wernera, *Ta naše písnička česká* Jaroslava Maria Veselského a *Čechy krásné, Čechy mé* Jaroslava Sadílka (Kovaříková, 2013, s. 91).

⁴⁴ Kovaříková, 2013, s. 42.

⁴⁵ Menclová, 2021, s. 14.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Mikulová, Iva. Divadelní život a literatura. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022, s. 156. ISBN 978-80-200-3377-2

⁴⁸ Mohn, 2018, s. 19.

⁴⁹ Mohn, 2018, s. 75–76.

Z důvodu zachování národní originality ještě za druhé republiky vznikla na sklonku roku 1938 konzervativní, nacionalistická a katolicky orientovaná organizace Národní kulturní rada (NKR) pod vedením Jaroslava Durycha a Rudolfa Medka, kteří považovali postoupení Sudet za značný prohřešek československé vlády, jenž ale neměl podle nich národ zničit. NKR spadala pod Stranu národní jednoty a snažila se upevnit československý kulturní odkaz před hrozící okupací. Dále usilovala o sjednocení celého kulturního prostoru v Československu, prosazovala především duchovní a vlastenecké hodnoty a byla rozdělena do několika odvětví – filozofického, kulturně politického, literárního, divadelního, hudebního a výtvarného. NKR proto po divadlech požadovala uvádění tradičních kusů a vyzdvihování takových hodnot jako smyslu pro čest, hrdinství, kázně a řádu. Vítána byla národní díla z 19. století. NKR byla nakonec převedena do Kulturní rady národního souručenství, a ačkoliv dále usměrňovala a sjednocovala kulturní život v Československu, měla zároveň zprostředkovávat kontakty mezi úřady, umělci a kulturními institucemi. Kulturní rada se nakonec ještě rozvětvila na více sekcí pojímající např. film.⁵⁰ Podobné tradiční hodnoty však později preferovala i ideologie nacistická, avšak se jednalo o „výraz fanatického vlastenectví podloženého agresivním antisemitismem a expanzivním šovinismem s cílem uchopení moci a vítězství ve válce.“⁵¹

Řízení cenzury měla zpočátku na starosti Ústřední cenzurní komise, která se v první řadě zaměřovala na tiskoviny a později kontrolovala prakticky vše. V březnu roku 1939 předala svou agendu Ústřední službě tiskového dozoru. Zavedené struktury z druhé republiky (např. vytvoření NKR) přicházely nacistům vhod při vytváření nových kontrolních orgánů.⁵²

Veřejnou správu Protektorátu Čechy a Morava převzal Úřad říšského protektora (ÚŘP) v čele s Konstantinem von Neurathem. Tato německá instituce působila souběžně s českými orgány, kterým ale mohla různě do práce zasahovat.⁵³ ÚŘP zahrnoval čtyři oddělení, z nichž bylo to čtvrté pověřeno řízením kultury.⁵⁴ V roce 1940 mělo Oddělení pro kulturu čtyři odbory, které se různě mezi sebou prolínaly.⁵⁵ Změny iniciované po příchodu nového říšského protektora Reinharda Heydricha roku 1942 zahrnovaly výměnu zaměstnanců, sloučení některých odborů nebo předání některých úkolů jiným úřadům. V prosinci roku 1942 se pod říšským

⁵⁰ Mohn, 2018, s. 70–72.; Piorecká, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022, s. 34–45. ISBN 978-80-200-3377-2

⁵¹ Menclová, 2022, s. 7.

⁵² Mohn, 2018, s. 72.

⁵³ Srba, 1983, s. 440.

⁵⁴ Mohn, 2018, s. 19.

⁵⁵ Jednalo se o otázky divadla, cizineckého ruchu, hospodářské reklamy, pořádání kongresů, propagandy, otázky kulturněpolitické, film, kulturněpolitické výzkumné úkoly, písemnictví, hudby, výtvarného umění, tisku a rozhlasu (Mohn, 2018, s. 77).

protektorem K. H. Frankem čtvrté oddělení znovu přeorganizovalo, struktura odborů se změnila na referáty a jednotlivé části se opět přesunuly. Nakonec bylo v létě roku 1943 Oddělení pro kulturu začleněno do nového Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Tento počín měl za cíl odpolitizování a skutečnou změnu národního charakteru, tedy úplnou germanizaci prostoru a lidí.⁵⁶

Českou divadelní kulturou se zabývaly české i německé orgány. Mezi české patřilo Ministerstvo vnitra, školství a národní osvěty, dále úřady zodpovědné za koncepci a ideologický dohled a policejní a zemské úřady, které byly ministerstvům podřízené a s divadly komunikovaly nejčastěji. Německé orgány, jež dohlížely na kulturu, byly především bezpečnostní složky a již zmíněné čtvrté Oddělení pro kulturu, které si mohlo zažádat o úplný překlad povolené hry.⁵⁷

V roce 1941 přestala oficiálně platit autonomie české kultury.⁵⁸ Ministerstvo školství a národní osvěty vytvářelo posudky na jednotlivá dramata a navrhovalo případné změny v textech. Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady zasahoval do knižních vydání. Zemské a místní úřady měly také svoje pravomoci, nicméně z důvodu nežádoucích reakcí publika byly jejich kompetence oslabeny, cenzurní správa byla centralizována a spadala už především jen pod ministerstvo vnitra a zemské úřady v Praze a v Brně. V krajích se na zásazích poté podílely i německé úřady, zejména nejvyšší zemští radní.⁵⁹

V témže roce začalo postupně přebírat dohled nad českým divadelnictvím Ministerstvo lidové (národní) osvěty (MLO), kde bylo v listopadu vytvořeno divadelní oddělení v rámci čtvrté sekce pro umění. Kontrola měla být zpřísněná a důkladnější, ačkoliv za dozor na divadelních představeních zodpovídaly okresní úřady a policejní služebny. MLO využívalo prominentní umělce na podporu propagandy. Součástí ministerstva byl Útvar pro distribuci umělců, který si získával přehledy o jednotlivcích a usměrňoval jejich angažmá, pokud nebyli pracovně nasazeni. MLO také rozhodovalo o příspěvcích pro česká divadla. V případě, že se vybrané divadelní aktivity soustředily na vhodná politická témata, příspěvky byly vyšší. Cílovou skupinou okupační moci v divadelní sféře byla zejména česká mládež a dělnictvo, protože ty divadla spíše nenavštěvovaly. Národní odborová ústředna zaměstnanecká, Kuratorium pro výchovu mládeže a Veřejná osvětová služba si proto buď objednávaly vlastní představení,

⁵⁶ Mohn, 2018, s. 81–85.

⁵⁷ Mikulová, 2022, s. 156.

⁵⁸ Do této doby mohla česká vláda s prezidentem Emilem Háchou a předsedou vlády Aloisem Eliášem drobně ovlivňovat zásahy německých úřadů (Mohn, 2018, s. 125–126).

⁵⁹ Tamtéž.

nebo si zajišťovaly z běžných představení část lístků a za výhodných podmínek je dávaly mladým lidem a dělníkům. Snažily se tím zvýšit jejich zájem o divadlo a získat tak další nástroj k ovlivňování obyvatelstva.⁶⁰ Emanuel Moravec jako ministr školství a lidové (národní) osvěty se tímto snažil dopomoci ke germanizaci.⁶¹

2.3. Seznamy zakázaných a povolených her

Divadelní cenzura neodmyslitelně souvisela s cenzurou literatury. K usnadnění a centralizaci cenzury se vytvářely spletité a poměrně komplikované Seznamy zakázaného (škodlivého) a nežádoucího písemnictví, které závisely na preferencích okupantů a na vývoji politické a válečné situace. Intenzita cenzury se odvíjela od toho, zda se Německu ve válce dařilo a s kým vedlo válečný konflikt. Pro divadelní oblast se vytvářely Seznamy povolených her a divadlo tak bylo absolutně závislé na tehdejší politice a na rozhodnutí jejich představitelů.⁶² I když se jednalo o dva odlišné formáty soupisů zákazů, je nutno zdůraznit, že jednotlivá nařízení platila centrálně, a proto ovlivňovala jak divadlo, tak literaturu. Nehledě na to, že scény, jejichž práce se zakládala na literárních předlohách (např. dramatizace a adaptace) i konkrétních dramatech, se musely oběma seznamům podřizovat. Tato kapitola bude věnována především seznamům povolených a zakázaných dramatických her.

Soupisy povolených her byly součástí regulační praxe už od meziválečného období. Orgány vykonávající cenzurní činnost předávaly informace ohledně problematických her zemským úřadům. Ty vytvářely seznamy cenzurovaných her a následně je předávaly ministerstvům. Ministerstvo vnitra začalo od roku 1940 tyto seznamy vydávat jako přílohu svého věstníku, jenž byl distribuován všem českým profesionálním scénám. Seznamy byly psány ve dvou jazycích a zahrnovaly stručné obsahy her.⁶³

Kvůli rozšiřujícímu se válečnému konfliktu zákazy děl a autorů narůstaly a s nimi i množství seznamů. V listopadu 1941 proto vznikl velký, centrální Seznam zakázaných i povolených her, k němuž byly vydávány dodatky, a platil až do května roku 1945. Nacisté tímto chtěli zničit povědomí o určitých autorech (některá jména a díla se dokonce na seznamech ani neobjevila), a proto už tento seznam nebyl součástí žádného věstníku. Seznam byl považován za důvěrný materiál, který byl určen výhradně jen povoláním osobám (ředitelům divadel a podnikatelům), a jeho dodatky vycházely do konce roku 1941 jednou měsíčně a od roku 1942 pouze čtyřikrát za rok. Po převzetí MLO Emanuelelem Moravcem se ale vydávání

⁶⁰ Mohn, 2018, s. 381.

⁶¹ Mohn, 2018, s. 385.; Kovaříková, 2013, s. 25.

⁶² Kovaříková, 2013, s. 54.

⁶³ Menclová, 2021, s. 13.

dotatků zastavilo a jejich vytváření se stalo interní záležitostí úřadů.⁶⁴ Generální seznam znamenal pro některé autory velké problémy. Spousta z nich ale naštěstí žila a působila v jiném století a nemohla být proto s cenzurou svých děl osobně konfrontována.⁶⁵

Během první divadelní sezóny 1939/1940 v protektorátu převažovala na českých jevištích dramatika národní, poté francouzská, německá a anglická. Kvůli válečnému konfliktu ale zahraniční hry postupně mizely, protože byly napsány autory z nepřátelských zemí nebo nepřátelským jazykem. Ačkoliv cenzura neobcházela žádné autory, musela se na nátlak úřadů v protektorátu více prosazovat německá díla, která stejně jako ostatní podléhala cenzurním úpravám. Bylo rovněž žádoucí uvádět více italských, španělských, norských a maďarských her. I přes tyto snahy však v repertoárech stále dominovala díla česká.⁶⁶

Struktura formátu seznamů povolených a zakázaných her byla závislá na soudobé politice a válečných událostech. Díla, která byla výslovně zakázána, byla pravděpodobně vyhodnocena jako „nenapravitelná“, protože téměř všechna povolená dramata procházela cenzurní úpravou. V roce 1939 byli zakázáni autoři židovského původu a ti, kteří emigrovali z Československa nebo už z protektorátu. O rok později se na seznamu objevili autoři polští, francouzští a britští kromě klasiků Shakespeara, Shawa, Scribeho a Moliéra, kteří dostali výjimku.⁶⁷ V témže roce se zákaz rozšířil i na Bertolda Brechta a Christu Winsloe. Roku 1941 přibylo nejvíce zákazů za celé období protektorátu. Nejenže cenzura zrušila výjimku výše uvedeným klasikům, ale zařadila na seznam autory řecké (mimo antických), ruské, jugoslávské a dále např. E. F. Buriana, K. Čapka a V. Nezvala. Úřady se zaměřovaly především na jazyk, kterým bylo drama napsáno (nerozhodovala národnost dramatiků), a proto se nařízení v témže roce dotkla i autorů irských či belgických. V případě českých autorů nicméně jazyk nebyl považován za problematický a stále se přihlíželo k národnosti, vyznání a politickému nebo uměleckému smýšlení. Na počátku roku 1942 přibyli na seznamu autoři američtí a z českých řad postihl zákaz celou tvorbu O. Scheinpflugové a J. Vrchlického, v jehož případě však nařízení platilo pouze čtyři měsíce. Následující rok nebyl vydán žádný generální zákaz vztahující se na konkrétní autory nebo země, z nichž pocházeli, mimo mylné vyhlášení zákazu italských děl. Naopak se zrušilo nařízení ohledně

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Menclová, 2021, s. 15.

⁶⁶ Menclová, 2021, s. 14–15.

⁶⁷ Za klasiky se mj. považovali autoři, od jejichž smrti uběhlo nejméně padesát let (Janáček a kolektiv, 2015, s. 945–946).

klasiků, jejichž díla se opět mohla začít hrát. Roku 1944 byl zakázán F. Kožík, což byl pravděpodobně poslední autor, jehož zákaz byl do konce války zaznamenán.⁶⁸

Jednou z pozoruhodností je fakt, že divadelníci uvěznění v koncentračních táborech se i zde věnovali divadelním aktivitám a pro české publikum z řad spoluvězňů uváděli díla autorů, již byli v celém protektorátu zakázáni. V Terezíně tak bylo možné vidět inscenace zakládající se na dramatických textech Čapka, Gogola, Cocteauho, Čechova, Scheinflugové a Moliéra.⁶⁹

2.4. Provádění cenzury

Úřady pověřené cenzurou a kontrolou divadel postupovaly ve své práci dvěma způsoby. Cenzura byla vykonávána před nastudováním hry a poté schvalovala nastudovaný inscenační tvar. V Národním archivu v Praze je dochován dokument Zemského úřadu Praha, kde je cenzorům podrobně vysvětleno, jak mají při kontrole postupovat. Cenzoři museli brát na vědomí, na které scéně se má hra uvádět, jak kulturně vyspělé mívá obecnstvo a jaký charakter nebo uměleckou linii scéna má. Dále se doporučovala znalost či její získání ohledně povědomí o dalších autorových dílech a také, kdo má v daném kusu hrát a jaký má být směr celého uměleckého tvoření. Až poté mohlo dojít k samotnému čtení předloženého textu.⁷⁰ „*Hlavním cílem a účelem tu budiž, aby se předešlo co možné vše, čím by mohl býti ohrožen veřejný klid a pořádek.*“⁷¹ Od cenzorů byl vyžadován zájem o kulturu a předpokládala se dobrá „*znalost současných poměrů politických, hospodářských a sociálních a nad to ještě zvláštní citlivost, vnímavost a představitivost, která má divadelnímu censoru umožniti, aby se dovedl vymysleti v scénické provedení čtené hry a odhadnout její účín na diváky.*“⁷² Dále bylo výslovně zakázáno číst hry pro estetický požitek, nesměly se posuzovat na základě uměleckých měřítek, ale na základě jejich možného dopadu na diváka a současné poměry. Divadelní cenzoři museli předvídat divácké reakce a byli také obeznámeni s tím, že díky hereckému přízvuku a gestům nabývají jednotlivá slova jiných významů. „*Je zajisté menším zlem vypustiti ze hry slovo, větu nebo i celý výstup, po případě jsou-li pro to závažné důvody,*

⁶⁸ Kovaříková, Olga. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta. Příloha s. 185–208.; Menclová, 2021, s. 13–15.

⁶⁹ Srba, 1983, s. 560.

⁷⁰ Nepodepsaný dokument pro cenzurní postup z roku 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5025/25, sign. 20a, karton 1042. Cenzura divadelních her – všeobecné.

⁷¹ Dokument z 9. 1. 1940 od vládního rady dr. Nermutha. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5025/25, sign. 20a, karton 1042. Cenzura divadelních her – všeobecné.

⁷² Tamtéž.

*nepřipustiti vůbec provozování hry než nechati snad dojíti tomu, aby nevhodnými nebo nepřipustnými projevy v hledišti byl ohrožen nebo dokonce porušen veřejný klid a pořádek a aby důsledkem toho byly pak vážně ohroženy nebo i ztraceny drahocenné statky kulturní.*⁷³

V daném dokumentu je i doporučení k rozvaze a opatrnosti, protože malicherné a nedostatečně zdůvodněné škrty mohly divadelním podnikatelům zbytečně způsobit potíže. Cenzori se museli kontrolami her zabývat i ve svém volném čase vzhledem k množství předložených děl a nedostatečně vymezenému času v úředních hodinách.⁷⁴

Divadelní texty mohly být schváleny nebo blokovány a upravovány, politicky závadné formulace škrtnuty a nahrazovány. Po provedení kontroly her byl cenzorem vyplněn formulář, nazvaný jako Cenzurní zpráva, kde se mimo čísla spisu a data provedení kontroly vyplnil název hry a její autor s doplňujícími údaji o jeho národnosti a náboženství. Dále bylo potřeba vyplnit, jakou má daná hra tendenci, zda je přístupná dětem školou povinným a jestli je nutná účast zástupce zemského úřadu na hlavní zkoušce vzhledem k povaze díla.⁷⁵ Poté probíhala i případná kontrola scény, kostýmů a celé koncepce inscenace (někdy i během zkoušení).

Ve druhé fázi byla kontrolována reakce publika a vnímání inscenace, a pokud byla shledána jako nevyhovující, byla stažena z repertoáru úplně nebo ještě dodatečně upravena. „*Aby se více posílila snaha změnit význam inscenací, odpovědní pracovníci pravidelně docházeli na zkoušky, premiéry a reprízy. Měli původní texty uváděných her a bedlivě sledovali případné závadné odchylky herců.*“⁷⁶ Cenzura také vyžadovala veškeré informace z divadel ohledně harmonogramů divadelních sezón a plánování repertoáru, premiér, repríz, derniér, fermanů a termínů zkoušek. Atmosféra v divadlech byla během okupace velmi napjatá. Pokud chtělo divadlo uvést zcela novou hru, jež byla napsána krátce před okupací nebo během ní, a žádné jiné divadlo ji ještě neuvádělo, následoval také poměrně komplikovaný proces. Text musel být zaslán na Ministerstvo lidové (národní) osvěty, které přezkoumalo vhodná kulturní a kulturně-politická stanoviska hry, a pod jednacím číslem založilo své rozhodnutí. Pokud byla hra schválena, ředitel nebo divadelní podnikatel musel s tímto jednacím číslem zažádat cenzurní úřad o její další kontrolu, a až poté bylo možné zařadit hru do divadelního repertoáru a naplánovat její zkoušení.⁷⁷

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Cenzurní zpráva ze 30. 9. 1939 ke hře *Masky* Emila Synka. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052-1056.

⁷⁶ Menclová, 2021, s. 14.

⁷⁷ AHLMP. Fond NAD 5/13 - Divadelní referát NVP. i. č. 100, sign. 1/60, karton 2. Seznam zakázaných her. Zemský úřad v Praze. 2. 11. 1943.

2.5. Důvody cenzurních úprav a zákazů her a autorů

Důvodů pro cenzurní úpravy a zákazy her a jejich autorů bylo několik. V Národním archivu v Praze je dochovaný nedatovaný dokument od vrchního rady dr. L. Více určený cenzorům s přesnými definicemi nežádoucích motivů, které se nesměly na jevišti objevit. Zákaz autorů a jejich děl však stále závisel především na původu autora, jeho smýšlení a jazyku, kterým psal, a také na tom, jak hra vyznívá v současných poměrech, zda má či nemá tendence vyvolávat nežádoucí reakce v publiku.

Dle jmenovaného vrchního rady bylo oficiálně z uvádění v divadle vyloučeno:

1. *„Vše, čím by se představující dopustil skutku, který jest trestný podle obecných zákonů trestních.*
2. *co se nesrovnává s city loyálnosti k hlavě státu a k ústavě, nebo co by bylo způsobilé urážeti lásku občanů k vlasti,*
3. *co dle okolností doby je proti veřejnému klidu a pořádku nebo z čeho by nenávisť mezi národnostmi, třídami společnosti a náboženskými společnostmi nebo shluknutí a nedovolené demonstrace při předvádění mohly vzniknouti,*
4. *co uráží veřejnou slušnost, stud, mravnost nebo náboženství; vzhledem k tomu se nemá zvláště dovolovati předváděti na divadle církevní obyčeje a bohoslužebné úkony uznaných náboženských společností, ani užívati jejich sluhům náležejících duchovních ornátů. Taktéž se nesmí na divadle užívati tuzemských úředních oděvů a uniforem,*
5. *rovněž není dovoleno činiti osoby, jež jsou ještě na živu nebo známé poměry soukromého života předmětem divadelního představení.“*⁷⁸

Tyto body mají nicméně velmi obecný charakter. Mezi neoficiální a nežádoucí motivy a témata her se řadily ale hlavně ty, které nebyly v souladu s nacistickou propagandou. Jednalo se například o motivy, které budily dojem rebelie, vzpoury, touhy po svobodě, kriticky poukazovaly na posluhování, tyranství nebo uchvácení politické moci. Dále bylo také nežádoucím motivem povzbuzování k vytrvání ve špatných časech a naděje. Zákaz postihl i dramata obsahující jména osob z nepřátelských zemí či nesoucí jméno takové země ve svém názvu a dramata odkazující k české historii a jejím hrdinům. Problematické byly rovněž hry, jež se vztahovaly k zakázaným autorům (např. narážkou na jejich díla či postavy) nebo je

⁷⁸ Nedatovaný dokument vrchního rady dr. Více pro cenzurní postup pravděpodobně z roku 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5025/25, sign. 20a, karton 1042. Censura divadelních her – všeobecné.

zmiňovaly. Škrtnuty byly vulgarismy a nevhodné repliky obsahující přívlastky typu „anglické“ apod.⁷⁹

To vše nejen podporovalo nesouhlas s okupací a nacismem, ale otevíralo i prostor pro tvoření jinotajů, což bylo pro Třetí říši hrozbou. Ačkoliv nacisté viděli na českých jevištích nejraději méně náročná dramata, prakticky jim ale na žánru a složitosti her nezáleželo. Důležité byly především významy, které dramata postulovala.⁸⁰

3. Cenzura činoherní dramaturgie Národního divadla

Praha byla v době okupace kulturní městem, čehož chtěli okupanti využít. Národní divadlo představovalo pro protektorát symbol české vlasti. Nacisté si nemohli dovolit tuto scénu zavřít, a proto se jí snažili přeměňovat zevnitř díky svým nově dosazovaným sympatizantům a zvenku různými nařízeními.

Ještě před zbudováním protektorátu se ND soustředilo na aktuální světová politická témata jako upozornění na hrozící válečný konflikt. Jan Bor, jakožto šéf činohry, se snažil postavit repertoár i na výhradně národních kusech, např. na dílech Klicpery, Mrštíků, Preissové, Vrchlického, Tyla a soudobých českých autorů vč. Čapka a Dyka, aby podpořil české vlastenectví a jeho ducha.⁸¹ Po nastolení nacistického řádu se musel změnit ředitel divadla, kterým se nově stal Karel Neumann a díky jeho obratnému manévrování pocítila národní scéna nacistické perzekuce méně než ostatní česká divadla. Během okupace se nicméně v čele ND vystřídali tři ředitelé (Stanislav Mojžíš-Lom, Karel Neumann a Ladislav Šíp).⁸² Národní divadlo mělo k dispozici dvě zbraně k ochraně zachování svobody a vyjádření svého stanoviska. Byla jím dramaturgie (ovlivňována cenzurou) a jevištní interpretace.⁸³

Česká divadla se snažila bránit demokratické hodnoty, mír a svobodu. Národní divadlo uvádělo od roku 1935 dramatiky motivovanou politikou, antifašismem a myšlenkově bylo poněkud smělé a útočné, než se začaly tyto počiny trestat. „*Repertoár byl pod stále větším tlakem, zakazovaly se i hry soudobých německých autorů, které by se u nás mohly vykládat protinacisticky — jak se vykládala například Billingerova Čarodějka pasovská nebo později*

⁷⁹ *Opuštěná*, divadelní hra, 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5767, sign. 20a, karton 1058.

⁸⁰ Menclová, 2021, s. 17.

⁸¹ Mikulová, 2022, s. 157.

⁸² Prázný, Rudolf. *Národní divadlo v Praze v době nacistické okupace: Přední divadelní scéna mezi útlakem a odporem (historicko-sociologická analýza)*. Praha, 2020. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc. s. 80–81.

⁸³ Prázný, 2020, s.12.

*Zerkaulenův Rejtar. Boj o uvolnění Jiráskovy Lucerny pro Národní divadlo byl naprosto beznadějný. Klasika světová (kromě španělské, italské a ovšem německé) byla zakazována. Takového Viléma Tella nebylo možno také hrát. To hermetické uzavření českého divadla před světovým repertoárem muselo se odrazit i v nové české dramatické produkci. Byla stále horší: mohla volit témata nejprivátnější a nejméně obsažná. Dramata Františka Zavřela Valdštýn a Caesar byla do repertoáru vnucena zásahem německých úřadů.*⁸⁴

Činohra Národního divadla uvedla v protektorátu nespočet premiér za sezónu a byla tak značně vytížená. Pro lepší přehlednost je uveden výčet níže v tabulce, kde je zároveň porovnání i s operou a baletem ND.⁸⁵

datace	činohra ND	opera ND	balet ND
sezóna 1938/1939	29 premiér	15 premiér	4 premiéry
sezóna 1939/1940	26 premiér ⁸⁶	12 premiér	3 premiéry
sezóna 1940/1941	25 premiér	10 premiér	4 premiéry
sezóna 1941/1942	17 premiér	7 premiér	4 premiéry
sezóna 1942/1943	21 premiér	11 premiér	5 premiér
sezóna 1943/1944	18 premiér	13 premiér	2 premiéry
sezóna 1944/1945	2 premiéry	4 premiéry	-

Pro konkretizaci činoherních premiér je níže vytvořena další tabulka, ve které jsou údaje ohledně počtu uvedení české a německojazyčné dramatiky.⁸⁷

⁸⁴ Slova dramaturga Františka Götze v dopise o rozhovoru s Emanuelem Moravcem o dramaturgii ND (Prázný, Rudolf. *Národní divadlo v Praze v době nacistické okupace: Přední divadelní scéna mezi útlakem a odporem (historicko-sociologická analýza)*. Praha, 2020. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc. Příloha č. 17, s. 1–2).

⁸⁵ Tabulka byla vytvořena na základě informací z online databáze sezón Archivu Národního divadla (Sezony. Národní divadlo 11.01.1881 - 31.07.2023. Premiéry v sezóně. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony>).

⁸⁶ Stavovské divadlo uvedlo ve stejné sezóně 31 činoherních premiér (Heinrich, 2018, s. 315–322).

⁸⁷ Tamtéž.

datace	česká dramatika	německá dramatika
sezóna 1938/1939	20 předloh ⁸⁸	-
sezóna 1939/1940	10 předloh ⁸⁹	5 předloh
sezóna 1940/1941	12 předloh	4 předlohy
sezóna 1941/1942	5 předloh	6 předloh
sezóna 1942/1943	11 předloh	6 předloh
sezóna 1943/1944	10 předloh	3 předlohy
sezóna 1944/1945	1 předloha	-

Z nově premiérováných inscenací však nezůstávaly všechny na repertoáru zcela dlouho. Na Národní divadlo byl vytvářen neustálý nátlak, stejně tak jako na celé divadelnictví. Nařízení cenzury bylo na repertoáru činohry velmi čitelné. V první protektorátní sezóně byl uveden např. Moliér, Shaw, Tolstoj, Ostrovskij, Puget, Rolland a z českých dramatiků Čapek, Werner, Bozděch, Tyl, Hilar a měl se uvést i Dykův *Posel*⁹⁰. Mezi nejméně reprízované inscenace této sezóny patřil *Adamův sen* (K. H. Hilar) v režii Jiřího Frejky. Drama mělo premiéru 6. 3. 1939 a následující repríza byla zároveň i derniérou.⁹¹ Další velmi málo reprízovanou inscenací z roku 1939 byl Tylův *Strakonický dudák* v režii Karla Dostala, jenž se hrál pouze čtyřikrát.⁹² Stejný počet repríz v témže roce měla i inscenace Vojty Nováka *Kouzelný darebák* podle předlohy Růženy Jesenské.⁹³ Všechny tyto inscenace byly uvedeny ještě ve Stavovském divadle a nízký počet jejich repríz nesouvisí jen s brzkým převedením scény na německé divadlo. Například inscenace *Adamova snu*⁹⁴ byla vytvořena pouze v rámci

⁸⁸ Podle Online archivu Národního divadla byla v této sezóně uvedená inscenace, která vychází z předlohy L. V. Tolstého a byla upravena Janem Borem. V tabulce ale uvedená není, protože inscenace nevychází z čistě české předlohy (Vzkříšení. Činohra. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/3771>).

⁸⁹ V této sezóně byla uvedená i jedna anonymní hra *Fraška o paštyce a dortu*. Z důvodu nedostatku informací ohledně autorství, případně jeho národnosti, je tato premiérována hra vynechána (Premiéry dle žánrů. Sezóna 1939/1940. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/206>).

⁹⁰ Informace ohledně inscenace *Posel* v režii Jana Bora jsou specifikovány v následující kapitole.

⁹¹ *Adamův sen*. Činohra. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/1609>

⁹² *Strakonický dudák*. Činohra. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/3849>

⁹³ *Kouzelný darebák*. Činohra. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/1802>

⁹⁴ O vytvoření inscenace *Adamova snu* se zasloužil po autorově smrti jeho otec F. K. Bakule, který naléhal na činohru ND s uvedením už od roku 1935. Protože hra nevykazovala dostatečné známky kvality vhodné pro ND, spor se vlekl čtyři roky. Sám autor nechtěl hru během svého života uvést z důvodu autokritiky, byla jeho prvotinou. Vyjádření ke kvalitě hry obdržel Bakule nejen od dramaturga F. Götze, ale i od režisérů J. Frejky,

programu Večery divadelní poesie a nebyla zcela navštěvovaná, tudíž výdělečná (stejně jako *Kouzelný darebák*).⁹⁵ Mezi zmíněnými nejméně reprízovanými inscenacemi nebyla žádná, jejíž předloha by vycházela z dramatu, které bylo na seznamu zakázaných her. Výjimku tvořilo pouze dílo *Posel*.⁹⁶ Stejnomená inscenace se v režii Jana Bora nedočkala premiéry. Filozofické drama *Posel* Viktora Dyka je útočné a výbojné. Vypráví o strachu z nastávající války mezi císařskými a královskými a klade otázku, jak v takové situaci tvořit národ, kdo má stát v jeho čele, jaké využít strategie k přežití a v co věřit.⁹⁷ Je tedy zřejmé, že hra nemohla být nijak seškrtána a upravena. Byla shledána jako absolutně závadná. Snaha o její uvedení činohrou ND se tak stalo výmluvným gestem.

V sezóně 1939/1940 se objevil na repertoáru Shakespeare a dále Wilde, Ibsen, Sheridan, Schaufler(ová), Gončarov a Mahen, Scheinpflugová, Jirásek, Šimáček, Hlávka a další. Na repertoáru přibyla i německá dramatika, velmi pravděpodobně na nátlak úřadů. Jednalo se např. o Goetha, Schweikarta, Billingera, Hauptmanna a Gehriho, jejichž dílo žádnou premiéru ze zřejmých důvodů v předchozí sezóně nemělo. V roce 1940 se musela ale stáhnout z repertoáru díla Sheridona a Wilda.⁹⁸

Následující sezóna 1940/1941 ještě stále obsahovala premiéry děl např. Shakespeara, Suchovo-Kobylyna, Dostojevského, Wernera, Kvapila, Grmely, Zavřela a Kerharta. Z řad německojazyčných autorů se objevily hry Guthitze, Lessinga, Anzenhubera a Billingera. Drama Oldřicha Kerharta *Josef Mánes* bylo v roce 1941 zakázáno a *Červený mlýn* Viléma Wernera také. Obě díla Národní divadlo v této sezóně uvedlo a muselo je poté stáhnout z repertoáru.⁹⁹

Za „nejúspěšnější“ sezónu je možné považovat 1941/1942, ačkoliv se jednalo o velmi těžké roky pod vládou protektora Heydricha a činohra ND v ní uvedla skoro nejméně premiér za

V. Nováka a K. Dostala. Činohra ND vedla s F. K. Bakulem do roku 1939 jakýsi korespondenční spor. Bylo jí i soudně vyhrožováno, a nakonec se do konfliktu vložil i Rudolf Beran, předseda Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, který se za uvedení hry také přimlouval. Divadlo mělo inscenaci podle Bakule vyjádřit úctu k výročí úmrtí autora (bývalého šéfa činohry ND a zasloužilého režiséra). Inscenace se tedy nakonec uskutečnila jako malý projekt v rámci programu Večery divadelní poesie v režii Jiřího Frejky. Celá dochovaná korespondence asi o 80 stranách je uložena v Archivu Národního divadla (Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Adamův sen*, 1939, sign. Č 6a, archivní komplet).

⁹⁵ Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Adamův sen*, 1939, sign. Č 6a, archivní komplet.; Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Kouzelný darebák*, 1939, sign. Č 425a, archivní komplet.

⁹⁶ Menclová, 2021, s. 20.

⁹⁷ Tetauer, Frank. *Drama i jeho svět*. 2. vyd. Praha: V. Tomsa, 1943, s. 310–311.

⁹⁸ Premiéry dle žánrů. Sezóna 1939/1940. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/206>; Menclová, 2021, s. 18–30.

⁹⁹ Premiéry dle žánrů. Sezóna 1940/1941. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/209>

celou dobu okupace. Všechny premiéry měly ale více než deset repríz. Na repertoáru se objevila třeba díla Ibsena, Forzana, Euripida a Faltise, Vachka, Bora, Tetauera a Šamana. Z německy mluvících autorů pak dramata Grillparzera, Brauna, Sudermanna, Goetha, Kleista a Hausmanna. Jednalo se o jedinou sezónu, kde německojazyčné hry převládaly nad českými. Díla Shakespeara, Shawa, Moliéra, ruských a některých českých autorů (např. Čapka a Scheinpflugové) zcela zmizela.¹⁰⁰

Následující sezóna 1942/1943 byla v určitých ohledech té předchozí velmi podobná. Inscenace *Řezbář Ukřižovaný* (József Nyíró) Karla Dostala z roku 1943 se hrála jako jediná ze všech nově uvedených pouze šestkrát. Premiéru měla díla Goldoniho, Holberga a bratrů Mrštíků, Vrchlického, Stroupežnického, Kožíka, Zavřela a Klicpery. Mezi německojazyčné hry, které byly v této sezóně nově uvedeny, patřila díla Goetha, Hauptmanna, Hebbela, Weissenborn(ové), Zerkaulena a Ortnera.¹⁰¹

V sezóně 1943/1944 se v repertoáru objevily např. kusy od Pirandella, Lope de Vegy, Euripida a Šrámka, Faltise, Tyla, Hlávka, Loma a Grmely. Počet německojazyčných her však začal klesat a premiéru měla pouze díla Grillparzera, Lessinga a Kleista. Nejméně hranými inscenacemi se staly Shakespearovo *Cokoliv chcete* v režii Karla Dostala a Grmelova *Velká cena* v režii Vojty Nováka. Oba kusy se hrály jen třikrát, a to ve Vinohradském divadle. Inscenace *Velká cena* byla zároveň i poslední premiérou před generálním uzavřením divadel z důvodu totální války v září roku 1944.¹⁰²

Poslední sezónu v okupaci 1944/1945 se nesmělo hrát. I přesto dostalo Národní divadlo příkaz, aby těsně před skončením války (1. 4. 1945) hrálo v Karlínském divadle, a zabavilo tak Pražany.¹⁰³ Po válce v květnu roku 1945 se ale uskutečnily v ND ještě dvě premiéry, prakticky těsně před koncem této divadelní sezóny. Jednalo se o Jiráskovu *Lucernu* opět v režii Vojty Nováka v historické budově ND a Shakespearův *Večer tříkrálový* v režii Karla Dostala ve Stavovském divadle.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Premiéry dle žánrů. Sezóna 1941/1942. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/208>

¹⁰¹ Premiéry dle žánrů. Sezóna 1942/1943. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/212>

¹⁰² Premiéry dle žánrů. Sezóna 1943/1944. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/211>; Mikulová, 2022, s. 150.

¹⁰³ Mikulová, 2022, s. 150.

¹⁰⁴ Premiéry dle žánrů. Sezóna 1944/1945. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 2. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/227>

4. Cenzura dramat vybraných inscenací činohry Národního divadla z roku 1939

Každé divadlo (či divadelní spolek) muselo v protektorátu posílat hry k cenzurním kontrolám, aby je mohlo uvést. Tento proces býval velmi komplikovaný, a pokud daná scéna chtěla inscenacemi dramata zobrazit svůj postoj k soudobým politickým událostem, nemohla se setkat s kladným vyřízením. V cenzurních formulářích, které vyplňovali cenzoři sami na základě kontroly her, záviselo po národnosti a náboženství autora především na tendencích hry. Pokud jí cenzoři nevěnovali značnou pozornost a unikla jim např. i sebemenší nežádoucí replika, nesli za to „*následky nedozírné*.“¹⁰⁵

V Národním archivu ve fondu Zemského úřadu v Praze (NAD 753/9) se ve věci Divadelní cenzury s označením VII – 14d 3 z roku 1939 nachází celkem 17 kartonů obsahujících záznamy her, ke kterým byl vypracován cenzurní posudek. U každé složky jednotlivých her jsou formuláře od všech divadelních spolků, divadelních institucí a podnikatelů, jež o cenzuru požádali. Pokud bylo drama celkově shledáno jako přípustné, byly do dokumentu ještě případně doplněny informace o konkrétních problematických pasážích, jejichž úpravu navrhoval cenzor sám. Kartony obsahují vysoký počet nejrůznějších děl (činohry, libreta, operety a dětské hry), které jsou řazeny pouze podle data vytvoření cenzurního posudku.

Pro názornou ukázkou tehdejší cenzurní praxe bylo zvoleno pět českých dramata spadající do období od začátku 20. století do doby 2. světové války. Jedná se o díla, jež byla posouzena cenzurou za účelem jejich uvedení v ND. Na příkladech lze pozorovat postoj činohry ND k různým zásahům cenzury, ačkoliv nebyl ke všem těmto textům nalezen dostatek spisů o takových kontrolách. První inscenací je *Posel* jako příklad absolutně nepřípustného textu Viktora Dyky, o němž jsou záznamy pouze v Archivu Národního divadla v archivní složce inscenace *Posel*. sign. Č 885cc. Tato inscenace, premiérována 1939, byla stažena z repertoáru v den generální zkoušky. Dále *Masky* Emila Synka, jehož text nechalo ND předložit cenzuře k posouzení a chystalo se jej uvést, nicméně se inscenace nakonec vůbec nenazkoušela. Zbývající vybrané hry jsou *Jánošík* Jiřího Mahena, kde cenzura provedla v inscenaci změny ještě před premiérou, *Příklady táhnou* Jana Snížka, jež byly připuštěny bez jakýchkoliv změn,

¹⁰⁵ Korespondence vládního rady dr. Nermutha určená koncipistům politické správy JUDr. Petru Hákoví a JUDr. Janu Stiborovi ze dne 14. 12. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5025/37, sign. 20a, karton 1042. Censura divadelních her – všeobecné.

a Čapkova hra *R.U.R.*, která se dočkala 25 repríz¹⁰⁶. Dokumenty ohledně cenzurních zásahů k textům her *Masky*, *Jánošík*, *Příklady táhnou* a *R.U.R.* jsou dochované ve fondu Zemského úřadu v Praze (NAD 753/9) Národního archivu ve věci Divadelní cenzura VII – 14d 3, sign. 20a v kartonech 1042 – 1052.¹⁰⁷ Následující část práce je zaměřena na podrobnější informace k těmto vybraným hrám.

4.1. Nerealizovaná inscenace *Posel* (Viktor Dyk)

Inscenace *Posel* byla jedinou inscenací činohry Národního divadla, která se za celou dobu protektorátu nedočkala své premiéry, ačkoliv byla kompletně nazkoušena. Režisér inscenace Jan Bor v roce 1939 právě nastupoval do pozice šéfa činohry ND a chystal se uvést Tolstého *Vzkříšení*. „*Od svého původního úmyslu musil však prozatím upustit, a tak první jeho práce na Národním divadle bude režie dramatické práce Viktora Dyka ‚Posel‘.*“¹⁰⁸ Hra byla v periodících charakterizována jako drama „...o smyslu české národní existence a české povahy...“¹⁰⁹ a kulturní veřejnost (vč. ND) se přirozeně spoléhala na to, že bude uvedena. První viditelnou překážkou (vzhledem k dochovaným informacím) bylo však upřesnění data premiéry. Na denních cedulích ve dnech od 1. 4. do 5. 4. byla premiéra anoncována na 13. 4., ovšem od 9. 4. do 13. 4. se na cedulích objevilo datum 14. 4. 1939. Jediné představení, které ale nakonec tato inscenace měla, bylo 13. 4. 1939 v 10 hodin¹¹⁰ jako generální zkouška. V danou chvíli však ještě nikdo netušil, že se její premiéra neuskuteční. „*Z toho je zřejmé, že k zákazu došlo na poslední chvíli, snad až po generálce.*“¹¹¹ V den generálky byl totiž obdržen zákaz k inscenování z politických důvodů. Oficiálním odůvodněním ale bylo odložení premiéry z technických důvodů.

Dramaturg činohry Národního divadla František Götz a šéf činohry Stanislav Mojžíš-Lom v této souvislosti napsali vedoucímu Výboru Národního souručenství: „*Česká kulturní veřejnost ovšem pochopila, že technické důvody jsou jen eufemistickým označením důvodů politických a byla tímto odsunutím premiéry velkého národního básníka velmi rozrušena.*“¹¹²

¹⁰⁶ Premiéry dle žánrů. Sezona 1938/1939. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/sezony/premiery/204>

¹⁰⁷ Konkr. se hry nachází v kartonech: *Masky* – 1052, *Jánošík* – 1046, *Příklady táhnou* – 1042, *R.U.R.* – 1043.

¹⁰⁸ Dykův „*Posel*“ na Národním. *Nová svoboda*. 9. 3. 1939. Praha: Otakar Janáček, 1924–1946. Roč. 16, č. 7, s. 98.

¹⁰⁹ Jarní pořad činohry Národního divadla. *Venkov: Orgán české strany agrární*. 4. 4. 1939. Praha: tiskařské a vydavatelské družstvo rolnické, 1906-1945. Roč. 34, č. 80, s. 8.

¹¹⁰ *Posel* (nerealizovaná inscenace). *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/predstaveni/124302>

¹¹¹ Nedatovaný a nepodepsaný dokument. Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Posel*, 1939, sign. Č 885cc, archivní komplet.

¹¹² Korespondence mezi F. Götzem, S. Mojžíšem-Lomem a vedoucím Výboru Národního souručenství ze dne 23. 5. 1939. Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Posel*, 1939, sign. Č 885cc.

Národní divadlo žádalo v květnu roku 1939 ředitelství Zemského úřadu o cenzurní povolení a Výbor Národního souručenství o podporu. V dochované korespondenci vyjadřují Götz a Mojžiš-Lom zdrcení a snaží se situaci vykompenzovat a uklidnit tím, že následující premiérou bude německá hra (konkrétně *Princ Bedřich Homburský* H. von Kleista). Na konci tohoto dopisu je ještě dovětek od samotného ředitele Národního divadla, který se též k uvedení *Posla* přimlouval, avšak bezúspěšně.¹¹³

Herec Ladislav Pešek ve své autobiografii na událost spojenou s touto inscenací také vzpomíná: „Poprvé jsme zažili, že po generální zkoušce byla cenzurou hra zakázána. Dykův ‚Posel‘. Měla to být nástupní premiéra nového šéfa činohry dr. Jana Bora. Dnes a denně se názorně učíme, co to znamená, být okupovaným národem.“¹¹⁴ Národní divadlo se chystalo tuto hru uvést celkově již počtvrté¹¹⁵ od doby, kdy bylo drama napsáno, tedy od roku 1907. Plánovaná premiéra se nakonec uskutečnila až po skončení války v roce 1946 v režii Vojty Nováka, a sice v podobném obsazení, jako tomu bylo v roce 1939. Inscenace měla 11 repríz.¹¹⁶

Viktor Dyk se stal problematickým autorem pro protektorát už prakticky na počátku jeho vzniku. V srpnu roku 1939 byl vydán první komplexní seznam zakázané literatury, v jehož dodatku z března roku 1940 se objevilo i několik Dykových děl. Další zákazy spojené s ním byly nakonec zaneseny i v centrálním *Seznamu zakázaného a nežádoucího písemnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Viktor Dyk sice generálně zakázaný nebyl, ale jeho dílo *Posel* ano.¹¹⁷ Příčiny zákazu inscenace velmi pravděpodobně pramení z podstaty a povahy díla. „... ‚Posel‘ nesoudí jenom české povstání XII. věku, které se pro radikalismus československého, zcela trpného křesťanství neodvážilo odvetu, nýbrž uvažuje – úplně v duchu ‚katastrofální‘ politiky strany státoprávní – o možnostech a vyhlídkách české budoucí vzbouření...“¹¹⁸

Informace ohledně zásahu cenzury nejsou k dispozici.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Pešek, Ladislav, Hedvábný, Zdeněk. *Tvář bez masky (Skutečnost a sen)*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1979, s. 156. ISBN 01-001-79

¹¹⁵ *Posel* byl činohrou Národního divadla uveden poprvé v roce 1907, dále 1918 a 1933. Leopolda Dostalová byla jedinou herečkou, která hrála ve všech těchto inscenacích, vč. té z roku 1939 a 1946 (*Posel*. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/titul/893>).

¹¹⁶ *Posel*. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/1093>

¹¹⁷ Menclová, 2022, s. 9–10 a s. 20.

¹¹⁸ Novák, Arne. *Postavy a dílo sv. 9 – Viktor Dyk*. Praha: Fr. Borový, 1936. s. 17.

4.2. Cenzurní zásah do dramatu *Masky* (Emil Synek)

Hru *Masky* nechalo ředitelství Národního divadla předložit k cenzurní kontrole 16. 9. 1939, prakticky ihned po napsání samotného dramatu Emilem Synkem. Jeho zkoušení mělo být zahájeno v listopadu téhož roku, kdy se měla konat i plánovaná premiéra. Ředitel ND Karel Neumann k žádosti dodal, že „*Poslední dvě hlavní zkoušky a generální zkouška budou včas oznámeny.*“¹¹⁹ Ve složce věnované pouze tomuto dramatu je několik dokumentů, ze kterých lze vyčíst, že jeho text byl kontrolován vícekrát. Jeden z cenzorů, rada p. s. Fidelis Schlée, jenž prováděl kontrolu jako první, nechal hru předložit i Presidiu zemského úřadu. Také vyžadoval jednání s divadelním podnikatelem ohledně škrtnů a návrhů změn. V cenzurních zprávách ze 30. 9. 1939 se psalo např. následující¹²⁰:

B

Číslo spisů: 5488 a 39 Číslo řad.seznamu: 443
 odd. 20a.

Název hry: "Masky"
 Autor: Emil Synek
 národnosti: české
 náboženství:

Cenzurní zpráva.

Podepsaný bedlivě přečetl celé divadelní dílo, které dne.....
 1939... obdržel k cenzure a dospěl po uvážení všech okolností, na něž nutno dle
 oběžníku č. 18033 pres. a 1939 a předpisů tam uvedených vzíti zřetel, k
 úsudku, že následující místa dlužno zvláště uvážiti:

Strana:	Označení místa:	Referent doporučuje tyto změny:
6	13. jološka se rhora. a) b) mopa se z ... ráš žalostná.	opuzhati celú ozpověď misto.

1. Cenzurní posudek ke hře *Masky*, č. 1, s. 1.

Strana	Označení místa	Referent doporučuje tyto změny:

Hra má tendenci marxismus

Dětem školou povinným ~~je~~ nemá býti hra přístupná.

Účast zástupce zemského úřadu na hlavní zkoušce ~~je~~ není vzhledem k povaze
 kusu nutna.

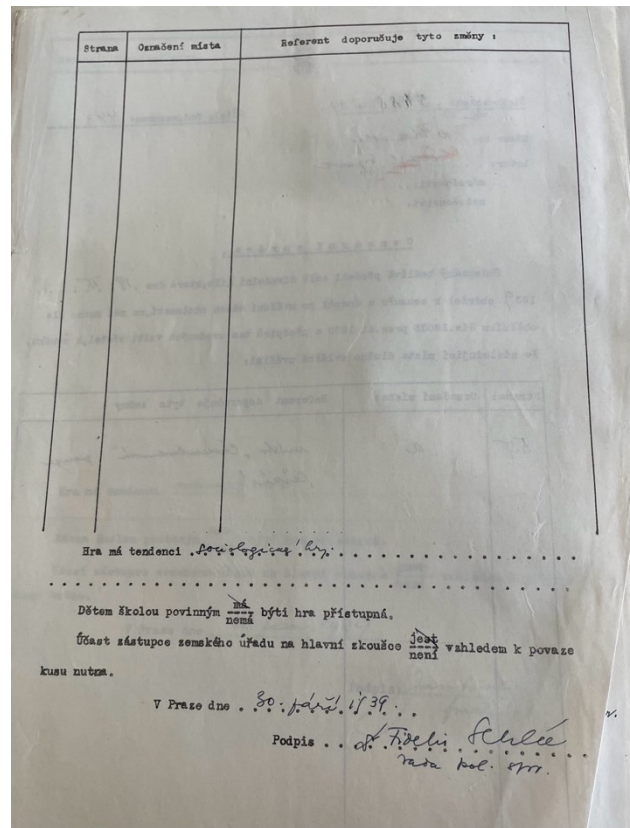
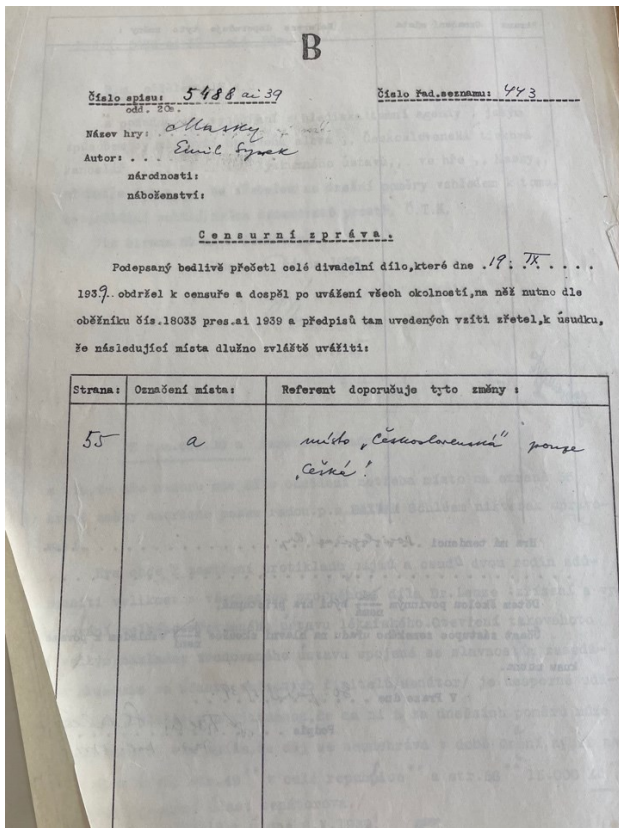
V Praze dne 30. září 1939

Podpis: Jan Janda
 ředitel zemského úřadu

2. Cenzurní posudek ke hře *Masky*, č. 1, s. 2.

¹¹⁹ Dokument od ředitelství Národního divadla v Praze pro Zemský úřad v Praze z 16. 9. 1939 podepsaný Karlem Neumannem. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

¹²⁰ Vybrané skeny byly vytvořeny v Národním archivu, kde byly nalezeny ve fondu Zemského úřadu Prahy, NAD 753/9, ve věci Divadelní cenzury VII – 14d 3, kmen. č. 5488, sign. 20a, v kartonu 1052.

3. Cenzurní posudek ke hře *Masky*, č. 2, s. 1.

4. Cenzurní posudek ke hře *Masky*, č. 2, s. 2.

Žádost cenzora Schléea z oddělení 19 Zemského úřadu ohledně vyjádření a schválení byla na oddělení 20 (tedy Presidium zemského úřadu) dodána 5. 10. 1939. Jednalo se konkrétně o to, „*...jakým způsobem by měla být upravena slova „Československá tisková kancelář“ a „Výzkumný ústav“ se zřetelem na dnešní poměry vzhledem k tomu, že pořádání schůzí nelze oznamovati prostř. ČTK. /Viz strana 55 a/ řečené hry./*“¹²¹ Odpověď presidia zněla velmi podrobně, vyplývá z ní velmi pozorné čtení hry a chápání pasáží v rámci jejího kontextu, na jehož základě presidium uvedená slova nenahradilo.¹²²

Na Zemský úřad v Praze se ještě 10. 10. 1939 dostavil dramaturg činohry ND František Götz. Na straně 6 přijal vynechání slov: „*Nelíbí se mu...až...znechutila.*“:¹²³

Zdeňka: „*Nechci zabraňovat Pavlovi v jeho podniku. Nelíbí se mu teď u nás. Na všech jakoby visela nějaká tíseň.*“

Lenz: „*Evropa se chystá na válku.*“

¹²¹ Korespondence, žádost z 5. 10. a 6. 10. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

¹²² Korespondence, žádost z 5. 10. a 6. 10. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

¹²³ Cenzurní posudek ke hře *Masky*. Aktum podepsané Františkem Götzem, ručně psaný dokument pravděpodobně ze dne 10. 10. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

Pavel: „*Nebáli bychom se pranice. Aspoň by se to všechno jednou vyřídilo. Jak dlouho však máme ještě čekat? Ta věčná štvánice nás znechutila.*“¹²⁴

Jedná se totiž o negativní narážky na soudobé události a vyslovení nepříjemného pocitu ze setrvání v české zemi. Pavel je Lenzův a Zdeňčin syn a chystá se procestovat Jižní Ameriku.¹²⁵

Götz dodává: „*Dále budiž na str. 49 nahrazeno slovo ‚republice‘ slovem ‚zemi‘ a na str. 55 slovo ‚Československá‘ slovo ‚Česká‘.*“¹²⁶ Výraz republika představoval pro nacisty nebezpečí z důvodu konotace k demokracii a zničené Československé republice. Vyňatá slova vychází z následujících replik:

Lenz: „*Jsem nejlepším odborníkem ve svém oboru. Ani jeden lékař v celé republice neodvází se proti mě [sic] vystoupit. Všechno, co podniknete, bude vypadat jako pomluva, zášť.*“¹²⁷

Asistentka: „*(vytočí číslo, telefonuje) Československá tisková kancelář? Oznamte, prosím, dnes večer: Slavnostní schůze Akademie v Lenzově síni. Ano, opakuj. V Lenzově síni Výzkumného ústavu.*“¹²⁸

Cenzura tedy nakonec text pro činohru ND v rámci uvedení na Prozatímní scéně ND schválila s navrhovanými změnami. Hra nebyla přístupná jen pro mládež školou povinnou. Dodatek k celému vyřízení cenzurní kontroly však nařizoval pověřeným úředníkům, aby bedlivě sledovali způsob interpretace celé hry, reakce publika a nahlásili případné závady vedoucí k dodatečné nápravě.¹²⁹ Drama *Masky* se nakonec ale do inscenačního tvaru nezpracovalo. Ředitel ND Stanislav Mojžíš-Lom, šéf činohry Jan Bor i dramaturg František Götz celou dobu věděli, že autor díla utekl do Francie, kde nastoupil jako dobrovolník do jednotek tehdy vznikající československé armády, a chtěli hru uvést za jeho nepřítomnosti. Bohužel však došlo k zákazu her všech emigrantů a ND tak muselo od uvedení hry upustit, ačkoliv její

¹²⁴ Synek, Emil. *Masky*. Hra o třech dějstvích. 1. vyd. Nová scéna, sv. 78. Praha: A. Neubert, 1946, s. 12.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Cenzurní posudek ke hře *Masky*. Aktum podepsané Františkem Götzem, ručně psaný dokument pravděpodobně ze dne 10. 10. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

¹²⁷ Synek, 1946, s. 59.

¹²⁸ Synek, 1946, s. 66.

¹²⁹ Cenzurní posudek ke hře *Masky* ze dne 13. 10. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5488, sign. 20a, karton 1052.

obsah nebyl problémový. *Masky* nejsou žádnou politickou aluzí, jejich děj se odehrává za druhé republiky v Československé republice a pojednávají o pochybení primáře při operaci, která způsobí ochrnutí jeho známého. Synkova žena Evža Budlovská se i přes zákaz snažila hru v protektorátu vydat s názvem *Nový život* pod Synkovým pseudonymem Jiří Svoboda, ale neúspěšně. Bylo potřeba, aby se autor dostavil osobně, a nakonec byl hledán gestapem. Hra byla vydána až po válce v roce 1946.¹³⁰

Hry Emila Synka byly v Národním divadle uváděny na počátku 30. let 20. století. Jeho posledním dramatem, které zde mohli diváci zhlédnout, byl *Velký případ* v roce 1938.¹³¹ V roce 1941 byl autor zapsán do seznamu zakázaných autorů.¹³²

4.3. Cenzurní zásah do dramatu *Jánošík* (Jiří Mahen)

Drama *Jánošík* mělo být uvedeno jako zahajovací představení činohry ND v nové budově Prozatímního divadla. Žádost o cenzurní kontrolu podalo divadlo 1. 7. 1939 „*přihlížeje k vyzvání policejního ředitelství v Praze ze dne 26. IV. 1939...*“¹³³ Hra byla odevzdána dvojmo, a i když měla mít premiéru až na začátku příští sezóny, správa divadla potřebovala obdržet cenzurní rozhodnutí dříve.¹³⁴

První dochované cenzurní posudky ohledně *Jánošíka* však existovaly již z dřívějších měsíců. Hra byla dodána dvěma různým cenzorům už 31. května 1939, a ačkoliv každý z nich navrhoval vyloučit či změnit jiné pasáže, shodli se (pravděpodobně nezávisle na sobě) na tendenci hry, kterou označili za sociální. Drama nemělo být přístupno dětem školou povinným a také podle nich nebyla nutná účast zástupce zemského úřadu na hlavní zkoušce. Cenzoři nakonec dokončili svou práci na této hře 3. a 9. června 1939 a je tak zřejmé, kolik dní cenzurní posouzení vypracovávali.¹³⁵ Přednosta presidia dr. L. Víc ponechal oběma cenzorům odlišný čas na provedení úprav, konkrétně¹³⁶:

¹³⁰ Synek, Emil. *Masky*. Hra o třech dějstvích. 1. vyd. Nová scéna, sv. 78. Praha: A. Neubert, 1946.

¹³¹ Emil Synek. Tituly podle autora. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 17. 5. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/tituly/podle-autora>

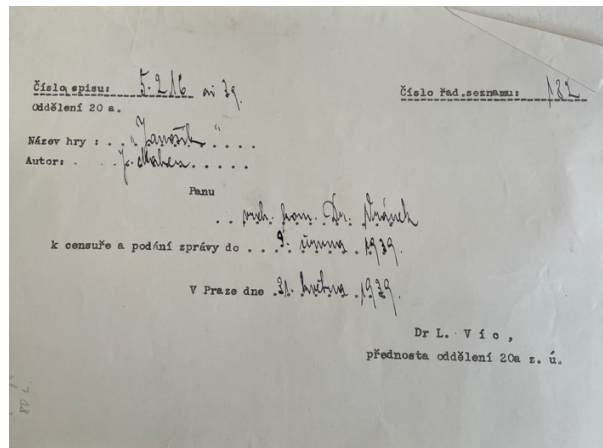
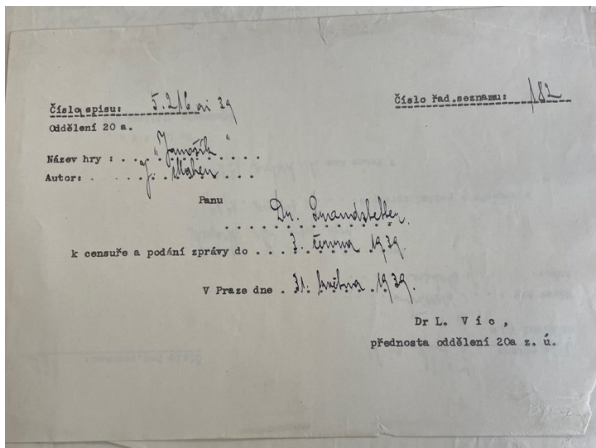
¹³² Menclová, 2022, s. 28.

¹³³ Žádost o cenzurní posudek ke hře *Jánošík* ze dne 1. 7. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5216, sign. 20a, karton 1046.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Viz níže.

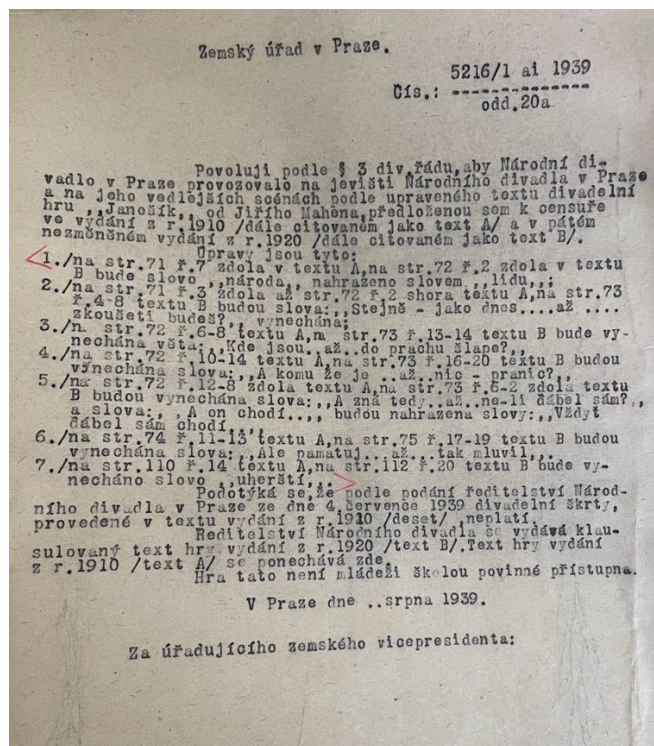
¹³⁶ Vybrané skeny byly vytvořeny v Národním archivu, kde byly nalezeny ve fondu Zemského úřadu Prahy, NAD 753/9, ve věci Divadelní cenzury VII – 14d 3, kmen. č. 5216, sign. 20a, v kartonu 1046.

5. Pokyny k cenzurní zprávě č. 1.

6. Pokyny k cenzurní zprávě č. 2.

Vzhledem k dataci není zcela jasné, zda nebyly cenzurní posudky náhodou vytvořeny pro jinou divadelní společnost či podnikatele¹³⁷, nicméně se dokumenty nacházejí v deskách hry určené pro ND. Konkrétní změněné pasáže, které se ale textu pro ND bezpochyby týkaly, byly tyto¹³⁸:

7. Seznam úprav ke hře Jánošík.

¹³⁷ Ve fondu Zemského úřadu NAD 753/9, ve věci Divadelní cenzura VII – 14d 3 má každá divadelní hra, jež měla být cenzurou posouzena, svou vlastní složku. V té se ukrývá několik desek rozdělených podle konkrétních divadelních společností, které chtěly hru uvést. Desky obsahují různé dokumenty vč. cenzurních posudků, určené pro dané divadlo. Někdy však cenzurní posudky pro další divadelní společnosti chybí a není tak jasné, zda poté úpravy her platily pro všechna uvedení hry jakýmkoliv podnikatelem či nikoliv.

¹³⁸ Vybraný sken byl vytvořen v Národním archivu, kde byl nalezen ve fondu Zemského úřadu Prahy, NAD 753/9, ve věci Divadelní cenzury VII – 14d 3, kmen. č. 5216, sign. 20a, v kartonu 1046.

Hra byla v tomto stavu cenzurou schválena, měla premiéru 7. 9. 1939 na scéně Prozatímního divadla v režii Jana Bora a dosáhla 8 repríz (derniéra se konala 1. 10. 1939).¹³⁹ 6. 9. 1939 byl na generální zkoušku hry ještě vyslán cenzurní úředník dr. Vránek, aby dodal zemskému úřadu hlášení ohledně dalších případných změn. Požadoval upuštění od „*projekce kříže a osvětlení koutu vrchů*“¹⁴⁰ v šestém obraze hry. Informace o doplnění byla ND zprostředkována telefonicky.¹⁴¹ Autor dramatu Jiří Mahen spáchal v reakci na okupaci dne 22. 5. 1939 sebevraždu a během nacistické okupace se objevilo na seznamu zakázaných her pouze jedno jeho dílo – *Nebe, peklo, ráj*¹⁴². Jeho drama *Jánošík* vypráví o Jurovi Jánošíkovi, který se přidá ke družině zbojníků, aby pomstil smrt svého otce spáchanou dráby, kteří trestají a týrají robotníky podle rozkazů zámeckého pána a jeho syna Šandora z Liptova. Ti od svých poddaných vyžadují tvrdou robotu. Zbojníci bojují proti útlaku, přepadávají zdejší zemany na jejich cestách, olupují je, zapalují jim dvory a zabijí Šandora. Pro družinu si proto do krčmy přijdou panduři a chlapce zatkou. Jánošík, jakožto vůdce družiny zbojníků, je odsouzen k smrti.¹⁴³ Vzhledem k tématu hry je zřejmé, proč musela projít určitou cenzurní úpravou.

4.4. Cenzurní zásah do dramatu *Příklady táhnou* (Jan Snížek)

Toto drama uvedlo Národní divadlo poprvé 31. 12. 1938, tedy ještě před německou invazí, ve Stavovském divadle v režii Aleše Podhorského. Jeho přezkoumání cenzurou se uskutečnilo až 15. 4., i když mělo zanedlouho svou derniéru (konkrétně 11. 6. 1939). Cenzoři označili tendence hry za výchovné a popsali ji krátce slovy: „*silná mládež – naděje v lepší budoucnost*“¹⁴⁴. Drama nemělo být přístupné dětem školou povinným a účast zástupce zemského úřadu na hlavní zkoušce nebyla nutná. Hra byla pro ND povolena k uvádění, a to beze změn, úprav nebo jakýchkoliv škrťů. Jedná se tak o poměrně výjimečnou záležitost.

Drama vypráví o tom, jak dokáže mládí svou radostí a bezprostředností přeměnit staré, konzervativní návyky. Za Růženou Bártlovou, přísnou a staromódní dámou, přijede vnučka Jiřina, která vdechne nejen její venkovské vile moderního ducha. Bártlová se začne postupně vnučce a jejím vrstevníkům přizpůsobovat, přijme jejich názory, vymění léky za procházky na čerstvém vzduchu, začne poslouchat rádio, sportovat a celkově více chápat mladou

¹³⁹ Jánošík. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 17. 5. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/2244>

¹⁴⁰ Úřední připomínka ke hře *Jánošík* ze dne 8. 9. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5216, sign. 20a, karton 1046.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Menclová, 2022, s. 24.

¹⁴³ Mahen, Jiří. *Jánošík*. 1. vyd. Edice D, sv. 155. Praha: Artur, 2020. ISBN 978-80-7483-137-9

¹⁴⁴ Cenzurní posudek ke hře *Příklady táhnou* z 15. 4. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5038, sign. 20a, karton 1042.

generaci.¹⁴⁵ Hra tedy nevykazovala žádné známky nebezpečí. Inscenace *Příklady táhnou* dosáhla na scéně Stavovského divadla 42 repríz.¹⁴⁶

4.5. Specifikum inscenace *R.U.R.* (Karel Čapek)

Karel Čapek upozorňoval ve svých dílech na hrozící nacismus a pro svůj liberální postoj byl ještě před zbudováním protektorátu pro německou propagandu nebezpečím. Okupační moc se proto rozhodla ihned po 15. březnu 1939 zatknout takovéto osobnosti vyznávající hodnoty z první republiky, ale to už byl Karel Čapek po smrti.¹⁴⁷

R.U.R. mělo v ND poprvé svou premiéru 25. 1. 1921 a derniéru 25. 12. 1927. Je pozoruhodné, že se datum 25. 1. shoduje s premiérou hry při jejím druhém uvedení v ND v roce 1939 a 25. 12. s autorovým dnem úmrtí v roce 1938. Jako by se tyto budoucí události těmito daty předznamenaly. Inscenace v režii Vojty Nováka se hrála na scéně historické budovy a měla 63 repríz.¹⁴⁸

Podruhé bylo drama *R.U.R.* uvedeno v ND v režii Karla Dostala. Premiéra se konala na scéně Stavovského divadla 25. 1. 1939, tedy přesně měsíc po autorově smrti.¹⁴⁹ Protože se na konci prosince roku 1938 divadlo bálo jakkoliv vyjádřit smutek nad Čapkovým úmrtím a úctu k němu, rozhodlo se uvést na jeho počest tuto hru, která dosáhla až 25 repríz. „*Necelé tři týdny po březnové okupaci, 4. dubna 1939, byla však i ona stažena, neboť už samo Čapkovovo jméno na repertoáru mohlo být interpretováno jako vzdor vůči nastupující protektorátní a říšské moci.*“¹⁵⁰

V Národním archivu chybí ve složce hry *R.U.R.* jakýkoliv dokument či posudek vztahující se k jejímu uvádění činohrou ND. Oproti tomu však existuje cenzurní posudek pro uvedení dramatu divadelní podnikatelkou Emilií Sukovou-Kramuelovou ze srpna 1939. *R.U.R.* kontrovali opět dva cenzori, kteří ji posoudili jako nepřijatelnou pro děti školou povinné, ale uvedli, že není nutná účast zástupce zemského úřadu na hlavní zkoušce. Tendence hry popsali

¹⁴⁵ Snížek, Jan. *Příklady táhnou*. Veselohra o třech jednáních. Naše scéna, sbírka lidových divadelních her, sv. 359. Praha: A. Neubert, 1939.

¹⁴⁶ Příklady táhnou. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 17. 5. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/3303>

¹⁴⁷ Piorecká, 2022, s. 37.

¹⁴⁸ *R.U.R.*, Rossum's Universal Robots. *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 17. 5. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/911>).

¹⁴⁹ *R.U.R.* *Online archiv Národního divadla* [online]. [Cit. 17. 5. 2023]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/inscenace/912>.

¹⁵⁰ Mikulová, 2022, s. 148.

jako: „*utopie o výrobě umělých lidí*“¹⁵¹ a paradoxně ji připustili k provozování bez jakýchkoliv změn nebo úprav, i když její autor byl velkým odpůrcem fašismu.¹⁵²

Drama *R.U.R.* se objevilo na seznamu zakázaných her až v roce 1941, kdy Čapka postihl generální zákaz celé jeho tvorby.¹⁵³

¹⁵¹ Cenzurní zpráva ke hře *R.U.R.* ze dne 4. 8. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5051, sign. 20a, karton 1043.

¹⁵² Cenzurní posudek ke hře *R.U.R.* ze dne 30. 8. 1939. Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3. kmenové č. 5051, sign. 20a, karton 1043.

¹⁵³ Menclová, 2022, s. 20.

Závěr

Provoz divadelního života za Protektorátu Čechy a Morava byl velmi stresující, chaotický a náročný. Divadelnictví muselo neustále bojovat za své působení, práva a obhajovalo tvůrce, kteří se umělecky podíleli na jeho formě. Jednou z výrazných restrikcí omezující tvůrčí svobodu našich divadelních scén a jejich umělců byla divadelní cenzura.

Tato bakalářská práce charakterizuje ve své první části situaci v divadlech v době protektorátu a zaměřuje se na citelné zásahy nacistů do divadelního života. Ty se projevovaly nejen cenzurní kontrolou a úpravou her či dokonce jejich zákazem, ale i přesunem divadelních scén do jiných prostor nebo jejich převáděním na scény německé. Spousta umělců odešla do exilu, mnoho jich bylo zatčeno a deportováno do koncentračních táborů.

Následující kapitola je věnována podrobnému vysvětlení cenzurního postupu. Zaměřuje se rovněž na konkrétní důvody zákazu her a autorů, jmenuje orgány zodpovědné za provádění cenzury a popisuje vytváření Seznamů zakázaných a povolených her.

Velká pozornost je poté věnována cenzuře činoherní dramaturgie Národního divadla a jejím dopadům na inscenace konkrétních her. Na příkladu inscenací her *Posel* od Viktora Dyka, *Masky* od Emila Synka, *R.U.R.* Karla Čapka, *Příklady táhnou* od Jana Snížka a *Jánošík* Jiřího Mahena lze vidět různé formy cenzurních zásahů. Některé inscenace byly povoleny bez jakýchkoliv úprav (*Příklady táhnou* a *R.U.R.*), jiné inscenace byly schváleny pod podmínkou škrtnutí či upravení pasáží, jež byly shledány jako nevhodné (*Jánošík*), a existovala i celá řada inscenací, jež nebyly uvedeny vůbec (zde *Masky* a *Posel*).

I když byla stanovena kritéria i přesný postup pro posuzování inscenací, nelze říci, že by veškerá cenzurní praxe probíhala systémově a jednotně. Závisela totiž na aktuální politické situaci a vývoji války. Cenzurní nařízení byla proto často velmi zmatečná a proměnlivá, zákazy či povolování inscenací působily mnohdy paradoxně. Je tomu tak např. u *R.U.R.* Karla Čapka, které bylo uváděno ještě několik týdnů po okupaci, a to i přes autorův výrazný protifašistický postoj. Zákaz dramatu *Posel* od Viktora Dyka byl ale naopak zcela pochopitelný. Z poznatků ze sekundární literatury a archivních pramenů navíc vyplývá, že rozhodnutí cenzury nebyla jednotná ani v rámci jedné určité inscenace, která byla uváděna v různých divadlech a městech. Národní divadlo však bylo podřízeno státu a muselo proto ještě více dbát na skladbu repertoáru a formu inscenací. Jako naše přední scéna mělo jít příkladem a čelilo proto možná ještě většímu tlaku než ostatní divadla.

Seznam obrazové dokumentace

1. Cenzurní posudek č. 1 ke hře *Masky*, s. 1.
2. Cenzurní posudek č. 1 ke hře *Masky*, s. 2.
3. Cenzurní posudek č. 2 ke hře *Masky*, s. 1.
4. Cenzurní posudek č. 2 ke hře *Masky*, s. 2.
5. Pokyny k cenzurní zprávě č. 1 ke hře *Jánošík*.
6. Pokyny k cenzurní zprávě č. 2 ke hře *Jánošík*.
7. Seznam úprav ke hře *Jánošík* pro činohru ND.

Soupis pramenů

Archiv hlavního města Prahy. Fond NAD 5/13 - Divadelní referát NVP.

Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Adamův sen*, 1939, sign. Č 6a, archivní komplet.

Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Kouzelný darebák*, 1939, sign. Č 425a, archivní komplet.

Archiv Národního divadla, Praha. Složka inscenace *Posel*, 1939, sign. Č 885cc, archivní komplet.

Divadelní zprávy. *Časopis Národní a Stavovské divadlo*. Roč. 16, č. 11, 1938/9.

Dykův „Posel“ na Národním. *Nová svoboda*. 9. 3. 1939. Praha: Otakar Janáček, 1924-1946. Roč. 16, č. 7, s. 98.

Jarní pořad činohry Národního divadla. *Venkov: Orgán české strany agrární*. 4. 4. 1939. Praha: tiskařské a vydavatelské družstvo rolnické, 1906-1945. Roč. 34, č. 80, s. 8.

Mahen, Jiří. *Jánošík*. 1. vyd. Edice D, sv. 155. Praha: Artur, 2020. ISBN 978-80-7483-137-9

Národní archiv. Fond Zemský úřad Praha, NAD 753/9. Divadelní cenzura VII – 14d 3.

Online archiv Národního divadla [online]. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz>

Pešek, Ladislav, Hedvábný, Zdeněk. *Tvář bez masky (Skutečnost a sen)*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1979. ISBN 01-001-79

Snížek, Jan. *Příklady táhnou*. Veselohra o třech jednáních. Naše scéna, sbírka lidových divadelních her, sv. 359. Praha: A. Neubert, 1939.

Synek, Emil. *Masky*. Hra o třech dějstvích. 1. vyd. Nová scéna, sv. 78. Praha: A. Neubert, 1946.

Soupis sekundární literatury

Alfréd Radok. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/alfred-radok/>

Anna Letenská (Vinohrady). *Encyklopedie Prahy 2. Kulturně historické dědictví* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://encyklopedie.praha2.cz/pametni-deska/219-anna-letenska>

Bachleitner, Norbert. Die Theaterzensur. In: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. 1. vydání. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag GmbH & Co. KG, 2017. ISBN 978-3-205-20502-9

Císař, Jan. *Přehled dějin českého divadla*. 2. vyd. Praha: AMU, 2006. ISBN 80-7331-072-4

František Langer. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=463>

Heinrich, Anselm. „Předsunutá hlídka naší kulturní vůle“ Pražská německá divadla 1939–1944. In: *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2802-0

Herman, Josef. Divadlo 1918–2018. *Divadelní noviny* [online]. [Cit. 21. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.divadelni-noviny.cz/divadlo-1918-2018-3>

Hugo Haas. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/hugo-haas/>

Janáček, Pavel. V zájmu národa. Literární cenzura v období krize liberalismu a eroze modernity. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, sv. II*. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR)

Janoušek, Pavel. Úvod. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022. ISBN 978-80-200-3377-2

Janoušek, Pavel. Výchozí situace. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022. ISBN 978-80-200-3377-2

Jedličková, Blanka. Příklady soukromých divadel v protektorátu Čechy a Morava a jejich postavení v kultuře a společnosti. In: *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2802-0

Just, Vladimír. Konformisté, kolaboranti, nebo hráči s ohněm? In: *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2802-0

Karel Čapek. *Aktuálně.cz* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/osobnosti/zaslouzili-umelci/karel-capek/r~e6f033fac0f411e3a1ef002590604f2e/>

Karel Hašler. *Česká televize* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/karel-hasler/>

Kleine Bühne. *European theatre architecture. Databáze divadel / Divadelní architektura* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: https://www.theatre-architecture.eu/cs/database.html?filter%5Blabel%5D=&filter%5Bcity%5D=praha&filter%5Bstate_id%5D=0&filter%5Bon_db%5D=1&filter%5Bon_map%5D=1&searchMode=&searchResult=&page=4&theatreId=957

Kovaříková, Olga. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Alena Míšková, Ph.D.

Kovaříková, Olga. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta. Příloha.

Ludvová, Jitka a kol. *Pražský divadelní almanach: 230 let Stavovského divadla*. 1. vyd. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, 2013.

Medailon scénografa a architekta Františka Zelenky. *Český rozhlas* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/medailon-scenografa-a-architekta-frantiska-zelenky-7995211>

Menclová, Anika. *Cenzura činoherní dramaturgie za nacistické okupace*. Praha, 2022. Ročníková práce. Univerzita Karlova. Fakulta Filozofická. Katedra divadelní vědy. Vedoucí práce PhDr. Barbara Topolová, Ph.D.

Mikulová, Iva. Divadelní život a literatura. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022. ISBN 978-80-200-3377-2

Mohn, Volker. *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Přeložil P. Dvořáček. Praha: Prostor, 2018. Obzor, sv. 98. ISBN 978-80-7260-372-5

Novák, Arne. *Postavy a dílo sv. 9 – Viktor Dyk*. Praha: Fr. Borový, 1936.

Pavlíček, Tomáš. V zájmu republiky. Literární cenzura v době avantgard a obrany liberální demokracie. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, sv. I*. 1. vyd. Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015. ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia), ISBN 978-80-88069-11-9 (ÚPČL AV ČR)

Piorecká, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2022. ISBN 978-80-200-3377-2

Prázný, Rudolf. *Národní divadlo v Praze v době nacistické okupace: Přední divadelní scéna mezi útlakem a odporem (historicko-sociologická analýza)*. Praha, 2020. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc.

Prázný, Rudolf. *Národní divadlo v Praze v době nacistické okupace: Přední divadelní scéna mezi útlakem a odporem (historicko-sociologická analýza)*. Praha, 2020. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc. Příloha.

Scherl, Adolf. Činoherní divadlo v letech zápasů proti fašismu (1929–1939). In: *Dějiny českého divadla/IV*. Praha: Academia, 1983.

Srba, Bořivoj. České divadlo za nacistické okupace a druhé světové války (1939–1945). In: *Dějiny českého divadla/IV*. Praha: Academia, 1983.

Srba, Bořivoj. *K historii fašistické perzekuce českého divadla v letech 1939–1945*. Otázky divadla a filmu I, Brno 1969.

Srba, Bořivoj. *O nové divadlo*. Nástup nových vývojových tendencí v českém divadelnictví v letech 1939–1945. Praha: Panorama 1988.

Tetauer, Frank. *Drama i jeho svět*. 2. vyd. Praha: V. Tomsa, 1943.

Vladislav Vančura. *Aktuálně.cz* [online]. [Cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/osobnosti/zaslouzili-umelci/vladislav-vancura/r~fc365b1e425d11e4b269002590604f2e/>